

BUKU MOKAMBI

Mpo na kotombola kondimama ya bilenge basi
ba ye basangani na bituluku ya babundi kati
ya mboka RD Congo

Liye bisi ya Mama
Jeanine Mabunda Lioko

CHILD
SOLDIERS
International
INTERNATIONAL

Ebimeli 1: 2017

Nkota ya yambo: lifalanse

Ebimisami na:

Child Soldiers International

9 Marshalsea Road

SE1 1EP Londres

Royaume-Uni

Tel: +44 (0) 20 7367 4110

Fax: +44 (0) 20 7367 4129

www.child-soldiers.org

Esalemi: na Sandra Olsson

Maboko: ya Mungulirwa Rodriguez

Ezipeli: ya Michael Windsor-Ungureanu

Etiami na nkasa na Royaume-Uni (United-Kingdom) na lisalisi ya Bowmans

Nkasa ya bolandi

p.2 **Matondi**

p.4 **Ebandeli**

p.6 **Boyingeli**

- Ntina

- Nini tozali koluka

p.11 **A. Kokoso ya koleka:**

Bobwaki bwa libota mpe bwa baninga

- Ndenge nini bobwaki bwa lisanga (lingomba)
litungisaka bana basi

- Botomboli bwa kondimama na lisanga

p.25 **B. Lolenge boni elenge mwasi akoki kozongisa
« lokumu na ye oyo abungisi » ?**

- Bosangani elongo na baninga

- Bobokoli

- Bolakisi misala miye mikobimisa lifuti

- Boloni mpe bobokoli bibwele

p.43 **C. Lisungi ya bomoto ya yambo:**

Motuya ya koyokamela mpo na lisungi

p.49 **D. Ba RECOPE o molongo mwa yambo mpo ya
bozongi o lisanga**

p.53 **E. Bana basi baye batikali o sima:**

Nini esengeli kosala mpo ya kokangola

bango na maboko ya bituluku ya babundi?

p.57 **F. Bokebisi bozwi mpe bozongisi bana bake kati
na mampinga mpe kati na bituluku ya babundi**

p.66 **Bozongeli**

p.70 **Bimoniseli ya ntina**

Matondi

Lisanga liye libengami na kombo ya « Child Soldiers International » (na lingala elingi koloba lingomba ezali kobundela makoki ma bana bake baye babimi o mapinga ya basoda mpe bituluku ya babundi), epesi matondi mingi na bana basi baye babimaki o bituluku ya babundi mpe bandimaki kokabola mayele mpe makanisi elongo na biso tango ya boyekoli ; yango epesaki biso nzela mpo ya bokomi kasa ya bolandi oyo. Tokolikya ete lokasa loye ekosalisa na bobongisi lobiko ya bango ya mokolo na mokolo mpe ya bilenge basi baye batungisami mingi na monyele (Est) ya ekolo RD Comgo.

Matondi na biso makei lisusu epai ya babateli bana o kati ya bula matari ya RD Congo, na masanga oyo ezali ya leta te mpe mangomba ya bapaya bizuami o kati ya ekolo, banso bapesi tango mpe makasi ma bango mpo ya bokomi mpe bosali lokasa loye:

- Bureau de la Représentante Personnelle du Chef de l'Etat en charge de la lutte contre les violences sexuelles et le recrutement des enfants (BRP);
- Unité d'Exécution du Programme National de Désarmement, Démobilisation et Réintégration (UEPN-DDR);
- Division Provinciale des Affaires Sociales (DIVAS) ;
- Conseillère du Gouverneur du Nord Kivu chargée des questions sociales, famille, genre et enfant;
- Ong AGAPE Hauts-Plateaux;
- Ong Association des jeunes pour le développement communautaire – Lubarika (AJDC);
- Ong Association des jeunes pour le développement intégré – Kalundu (AJEDI-Ka);
- Ong Association des volontaires pour la récupération des enfants orphelins, abandonnés, mal nourris et déplacés par les méfaits de la guerre (AVREO);
- Bureau pour le volontariat au service de l'enfance et de la santé (BVES);
- CARITAS diocésaine (Goma/Nord-Kivu);

- Mpo ya bosukisi, totondi lisusu na motema moko mama Marie de la Soudière mobandisi wa lokasa loye. Azali mpe moto monene na kati ya lobiko oyo etali bomoi na bokambi ya misala oyo kati ya bana bazali komona pasi kati ya bituluku ya babundi. Matondi mingi mpe epai ya Boniface MUSH'AYUMA mpo na lisungi mpe ntoli na tango ya kobimisa buku eye.

Ebandeli

Tombwa ya tina penza esalemi na mibu miye mileki mpo ya bosukisi likambo ya bana o mapinga mpe o bituluku ya babundi na RDC. Bondimisi bwa 2012, na « Myango mya mosala mpo ya bobundisi bokotisi mpe bosalisi bana o mosala mwa soda mpe na bituluku ya babundi, mpe lisusu bobundisi na makambo ma bonyokoli bana bake mpe kotungisa bomoto bwa bango na mapinga ma basoda na mpe misala ya bokengi ya mboka RDC » ekolisi tombwa mpo ya botiami ya moko ya mabongisi mpe bisaleli ya bokebisi mpe ya botatoli polele.

Moko na kati ya mabongisi ena, ezali bilo ya Moyambolami wa Mokonzi wa Ekolo na biye bitali bokangi basi na makasi na bomemi bana mpe kosalela bango na mampinga to na bituluku ya babundi (BRP) ekelami na mobu 2014. Bilo iye ekamati likambo ya bana bake basoda na motema moko mpe ememi yango elongo na bula matari. Kobanda ezuaki ngai ebonga na BRP na sanza ya sambo (Juillet) 2014, bilo iye etie makanisi mingi na likambo litali bokebisi ya bokotisi bana bake na mapinga ma ba soda mpe bituluku ya babundi na mpe bobundisi likambo litali kozanga bopesi bitumbu. Bilo BRP emipesi mpe na mosala ya bokotisi bana baye babimi o mapinga ma ba soda mpe bituluku ya babundi o kati ya masanga na mboka Kibumba, Rutshuru, Bunia na mpe Aru.

Kotala makasi oyo, bokotisi mpe bosalisi bana o mosala mwa soda mpe na bituluku ya babundi esili na yango, kasi bana bayike bazwami naino kati na mangomba ma batomboki o ekolo RDC. Koleka nkoto kama ine na motoba (46.000) ya bilenge basili kobima kati na mampinga mpe kati na bituluku ya babundi kobanda mibu zomi mileki, kasi mingi kati na bango bazali bilenge mibali: bayike ya bilenge basi baye bazali na kati ya bituluku ya babundi bakotisami naino te na myango ya bobimi mpe bozongi na kati ya mangomba ma bango.

Ezali mpo ya kobongisa likambo yango nde BRP elendisaka likanisi ya Child Soldiers International, mpe ya basungi ya ekolo na bokolisi tombwa ya lokasa loye, mpo ya bosalisi bobimi ya bana basi na bituluku ya babundi, mpo ya bobongisi lisalisi ya bozongisi bango o bomoi bwa lisanga, mpo ya botomboli bozongi bwa bango o bomoi bwa civile. Tozali na lolendo ya kosunga Buku Mokambi oyo; buku eye ezali kopesa makanisi ya misala na mwa tango, misala miye misalemi na mangomba mazali kati ya masanga - mpo na kosunga misala ya baye bazali na makoki ya bokengi ya mwana baye bazali na makoki moke.

BRP ekokoba mpo ya bosungi masalisi maye mapesami na lokasa loye. Mposa eye elakisami na bilenge basi baye bakutani na Child Soldiers International ezali bobele makoki ma bomoto bwa bango lokola eyebisami o bisaleli ya mibeko ya bikolo mpe molongo mobimba. Makoki mana manso biko kokisama na maye manso tokosala o mikolo mizali koya na nzela ya bobimisi bana bake o bituluku ya babundi mpe kozongisa bango ontei ya mangomba na bango.

Lokola Moyambolami wa Mokonzi wa Ekolo na makambo matali bokangi basi na makasi, bomemi bana mpe kosalela bango na mampinga to na bituluku ya babundi, mbela epesameli na baye banso bazali na bokengi ya bana o RD Congo kosalela mpe kokolisa makanisi mpe mayele na lokasa loye na kati ya misala na bango mpo/mpe elongo na bilenge basi basangani na bituluku ya babundi.

Mama Jeanine MABUNDA LIOKO,

Moyambolami wa Mokonzi wa Ekolo na makambo matali bokangi basi na makasi, bomemi bana mpe kosalela bango na mampinga to na bituluku ya babundi.

Boyingeli

Ntina

Na bokambemi bwa boluki bwa kala eye ekambemaki na Child Soldiers International, mpe na masengisi mapesamaki na mboka RD CONGO epai ya Lisanga Iya Makoki ma Bana (Comite des Droits de l'Enfant) mpe ntoli euti na mangomba oyo ezali ya leta te ya mboka RD Congo (ONGs), lingomba eye (Child Soldiers International) ebimisaki mwango mwa komanyola solo solo botali momekano mwa bobimisi bana o mapinga na bituluku ya babundi, mwa boyambi makanisi o lisanga mpe mwa bozongisi bilenge basi baye bazali o nse ya mibu zomi na mwambe o mabota na monyele mwa RDC (ebengami DDR).

Na kati ya mwango mona lisanga moko ya boluki elekisaki mposo motoba na Nordi mpe na Sudi ya ekolo mpe na Uele o ebandeli ya mobu 2016, etunaki bilenge basi bakala na motango nkoto moko na kama mitano (150) baye basanganaka na bituluku ya babundi, etunaki mpe bayi masanga tuku sambo na mine (84) baye batali bobokoli bana (RECOPE), balakisi mpe bakambi ba biteyelo zomi na mibale (12), bakambi ba mangomba ma nzambe sambo (8), basali ya DDR tuku mine na motoba (46) mpe bayambolami ba bakonzi ba mboka zomi na mine (14). Boyekoli bwango bolukaki kondima ndenge nini bilenge basi bakoki kozwa mbano ya linaka ya DDR mpe kondima masalisi tango epesami penza mpo ya bilenge basi bango moko.

Boyekoli bondimisi ete boluki bwa kala eyebisaki ete bilenge basi baye balakisamaki na lisanga Iya bana baye babimaki o lisanga ya bituluku ya babundi bazali moke kolandisama na motango ya baye babimi, ete bazwaki lisalisi lolenge moko na bilenge mibali, ata mpe soki bazuaki lisalisi lyango, ezalaki penza ya kokoka te mpe ya kolandana na bosenga na bango ya bilenge basi te.

Boluki bolakisi ata ko bokeseni bokasi bosalemi, bilenge basi bazali tango inso kokweya o makama ma bokesenisi mpe ma mitungisi na bozongi o masanga ma bango, manaka ma DDR mazali koyanola penza te na oyo etali boyambami mpe bondimami ontei ya mabota mpe ya masanga.

O sanza ya zomi (octobre) 2016, Child Soldiers International alakisaki likwe na likita lisalemaki o Goma liboso ya basali ya DDR, masanga ya NationsUnies, mangomba oyo ezali ya leta te ya (ONGs congolaises), mpe bayambolami ba mbula matari. Bayi likita bayokamelaki ba mposa mpe ndingisa ya bilenge basi oyo epesamelaki na Child Soldiers International, mpe basangisaki makanisi liboso ya kopesa biyano mpo ya koyanola ba mposa ya bilenge basi mpe kosala ete bobimi mpe bozongi bwa bango o ntei ya masanga na kotosa makoki ma bo moto bwa bango.

Nini Tozali Koluka

Lokasa loye lozali lisanga ya makanisi mpe mayele ya baye basanganaki na Child Soldiers International o likita ya Goma; lozali lokola sanduku ya biloko ya mosala mpo ya kosalisa basali ba DDR na boyanoli ba mposa ya bilenge basi baye bakotaki na bituluku ya babundi o monyele mwa ekolo RDC, mpe koluka kolonga kokoso inso ya bilenge basi kobimisama ontei ya bituluku ya babundi mpe kokotisama o kati ya masanga ma bango lokola bango mei balobaki. Makanisi mpe mayele mingi o kati na buku iye bizali bya sika te mpe kati na mangomba oyo ezali ya leta te basusu basila kosalela yango. Kasi tango mosusu bisaleli yango eyebani penza te na basali banso ya DDR, mpe ngonga mosusu ekomonana lokola basalelaka yango lokola esengeli te.

Basali baye bazali na bokengi ya bana oyo ekipe ya boluki bakutanaki na bango balakisi ete misolo ya kosunga DDR ya bana esila (bituka bisusu, kobanda mbula mibale mpe na baike, lobi lobi awa), to misolo ekoma moke penza na ntina ete bakoki kosunga kaka mwa ndambo moke penza ya bana baye bazali na kati ya bituluku ya babundi kati na etuka na bango.

Na ntina ena, kotia pembeni likambo litali boyekoli, lokasa loye lizali kobeta sete makasi na likambo etali masalisi oyo ezali kosenga misolo mingi te, oyo ekoki kosalema na bana nsomi ya lingomba, kolandisama na bozui ya lingomba. Tango mosusu lisungi ya ebandeli ezali ya motuya; lisungi liye likoki kowuta na ngambo ya lisanga oyo etali makambo ya DDR na mboka RD Congo (UEPN-DDR), na bilo oyo ya leta etali makambo ya bamama, libota mpe mwana (DIVIFFAE), na oyo etali makambo ya bobiki ya bato (DIVAS), to mpe na mosali ya DDR

Malimboli ya motuya:

- ▶ **Lokasa loye lozali ya kolakisa ata moke te ndenge esengeli kolanda mpenza DDR ya bilenge basi ya monyele ya RDC**, mpe te na bisika mosusu na kati ya mboka. Ezali kolakisa bisaleli ya malamuni, ndenge epesamaki na biso mpe oyo ekoki kosilisa kokoso oyo emonani lelo na misala ya DDR ya bilenge basi. Ba ye bakosalela lokasa eye esengeli na bango bakabola makanisi mpe misala minso mya ntina ekoki kolendisa mpe kokokisa mateya mazwami kati na buku eye.
- ▶ **Lokasa loye ezali na ntina mpenza te ya kolobela mpo na makambo manso na bolai: esengeli kosalela yango elongo na mipango mya lelo mitali DDR ya bana**, mingi mpenza na Mibeko likonzi ya bana basangani na mampinga to na bituluku ya babundi (ebengami “Principes de Paris”) ya Febwali 2007, lokasa loye ekoki komitia esika ya mipango miye te.

- **Mibeko ya lokasa eye etie pembeni bilenge mibali te:** motuya monene ya misala milengelemi o kati ya lokasa eye esengeli ekokisama elongo na bilenge mibali babima na masanga ya bituluku ya babundi – bango mpe lokola banyokwamaki mingi koleka – kobanda bazalaki kati na mangomba yango mpe na kati na bozongi na bango o masanga. Na kolandana na maloba ya basali ya DDR ya bana, ba mposa ya bilenge mibali ezuami na motuya koleka; misala mina mizali kotalela mingi penza te makambo matali bomoi ya bilenge basi lokola makambo maye mayaka na sima ya bobwaki mpe ndenge batungisami na bobwaki o kati ya masanga na bango. Oyo nde ntina lokasa loye ezali koluka ndenge ya kobongola makambo maye.

Nkoma:

1. Ezali nde masanga ya ba Mai Mai, FDLR (Bokasi ya ki demokrasiya mpo ya Kokangola ekolo Rwanda), M23 na lingomba ya LRA (*Armée de résistance du Seigneur*).
2. Lingomba MONUSCO o RDCongo, *Baye babiki mpe bamonani te: bilenge basi kati ya bituluku ya babundi o RDC: 2009-2015*, 2015: <https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2015/11/151123-Girls-in-Armed-Groups-2009-2015-Final.pdf> ; Coalition pour mettre fin à l'utilisation d'enfants soldats (kombo ya kala ya Child Soldiers International), *Report to the Committee on the Rights of the Child in advance of the DRC initial report on the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of the Children in armed conflicts*, 2011: <https://www.child-soldiers.org/shop/drc-opac-shadow-report-to-the-committee-on-the-rights-of-the-child-1>.
3. Kati naboluki, Child Soldiers International akutanaki bobele na bilenge basi baye babimi na bituluku ya babundi. Esengeli koyeba ete misala miike kati na buku oyo ekoki mpe kosalisa po na bozongi ya bilenge basi baye bazalaki na kala o kati ya mapinga.

KOKOSO YA KOLEKA: BOBWAKI BWA LIBOTA MPE BWA BANINGA

***“Malamu nakufa awa boye,
Lokola libota ekosundola ngai.”***

Lolenge nini bosundoli ya lisanga etungisaka bilenge basi

Bilenge basi baye babimi o bituluku ya babundi bazuaki makama mingi ya nzoto mpe ya motema; bazalaki konyokwama mokolo na mokolo mpe kobika na kati na minyoko ya ndenge na ndenge. Esengeli bazala na bato baye bakoki penza koyoka bango malamumu mpe kosalisa bango na bolingo.

Esika ezala boye, emonani na boluki ete na bozongi ya bilenge basi ontei ya mabota ma bango baike bakomikuta bakomi komona bango mabe, basundoli, batiye bango pembeni mpe basambuisi bango. Bazoki solo kati na motema na likambo ya bobwaki oyo ezali liziba ya minyoko ya motema oyo bazali komona. Kolandana na bomoto na bango mpe makambo oyo bauti komona esika bazalaki, na boye bakolakisa bizaleli lolenge na lolenge:

- **Nkanda mpe kotomboka:** basusu bazali na nkanda kolandana na ndenge lisanga ezali koyina bango. Bakotomboka mpo na oyo bamoni lokola bozangi sembo, kolandana na pasi oyo bango bauti komona. Mpe bakolakisa ezaleli oyo ya kotelemela makambo na makasi, ndenge ba ye masanga bakaniselaki bango. Ezaleli eye mpe ekolisi komonisa ya mabe ya bilenge basi na lingomba mpe ekomi lokola likambo eye epesi nzela na bobwaki bango.

- **Komikitisa na likambo mpe komibenda:** Basusu bazali kobomba mpamela onse ya motema mpe bazali konyokwama na kimya. Yango ekosala'te moke moke bamibendi na kimya o masanga to libota, ata ko balingi basangana lisusu na bato: mpo na ndakisa tokoloba koboya kosangana elongo na bilenge mibali, to kokutana na bango na masano ndenge na ndenge. Basusu bazali komeka koluka ete bandimama o kati ya lingomba na kosala na makasi nyonso misala ya bilanga, basusu bazali kondima matungisi ya bato. Basusu bamoni ete "eloko mosusu ya kosala ezali te kaka kondima ezaleli wana".
- **Bozongi o zamba:** basusu bazoki o motema kobika na kati ya mboka esika wapi bazali konyokwama, kosundolama mpe bobwaki ya tango inso; na yango bamoni malamumu ete bazonga kovanda na bituluku ya batomboki, mpo bamilobeli ete ezali malamumu koleka kokende kobika na pasi kuna na zamba, esika kovanda na kati ya masundoli mpe bobwaki ya libota mpe ya lisanga.
- **Bokimi o ekolo esusu:** boko o kati ya bilenge basi, ata balingi komona lisusu mabota ma bango, bakani kokima o mboka bapaya na likanisi'te o mboka eye moto ayebi ezaleli ya bango ya kala te mpe bakobwaka bango te. Bilenge basi bana bayebani penza te na basali ya DDR mpe bazui lisalisi moko te: na yango bazali na kati ya pasi mingi. Bayike ya bilenge basi tokutani na bango balobi ete baninga na bango baike ba ye bazalaki na bango na kati ya zamba bakomi kosala misala mpo ya koluka misolo mpe basusu bazali kosala mombongo mpe misala ya kosangisa nzoto na bato baye bazali komonela bango na kati ya masanga.

Kotombola kondimama o kati ya lisanga

Malakisi emonisi ete bosundoli moto ekoki kobebisa bozongisi makanisi ma bomoto bwa ye ; mpe bondimami ontei ya mabota mpe masanga ezali eloko ya motuya mpo na bozongi bolamu ya bilenge ba ye bazalaki na kati ya bituluku ya babundi.

« Kondimama ya solo o kati ya lisanga ekotambola nzela moko na kolembisa pasi ya motema, komipesa lokumu mpe koyeba ndenge ya kobika na bato ata ko solo mikakatano mikozala. »²

Nkoma

1. Joanne N. Corbin, "Returning home: resettlement of formerly abducted children in Northern Uganda" in *Disasters* (Volume 32, Issue 2, pp. 316–335), 2008: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-7717.2008.01042.x/abstract> ; SWAY – The Survey of War Affected Youth, *Making reintegration work for youth in northern Uganda*, 2007: <http://chrisblattman.com/documents/policy/sway/SWAYResearchBriefReintegration.pdf> ; Theresa S. Betancourt, Jessica Agnew-Blais, Stephen E. Gilman, David R. Williams, B. Heidi Ellis, "Past horrors, present struggles: The role of stigma in the association between war experiences and psychosocial adjustment among former child soldiers in Sierra Leone" in *Social Science and Medicine* (Volume 70, Issue 1, pp. 17–26), 2010: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3756934/>

2. Theresa S. Betancourt, Ivelina I. Borisova, Timothy P. Williams, Robert T. Brennan, T. Hatch Whitfield, Marie de la Soudière, John Williamson, Stephen E. Gilman, "Sierra Leone's Former Child Soldiers: A Follow-up Study of Psychosocial Adjustment and Community Reintegration", in *Child Development* (Volume 81, Issue 4, pp. 1077–1095), 2010: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2921972/pdf/nihms-94482.pdf> (Ebongolami na lingala mpe swahili na Child Soldiers International).

Totiya bondimami ya lisanga o kati ya misala mya bokotisi bilenge o masanga.

NDENGE NINI ?

Eteni ya yambo A1 : Kobeta tangwa na bato ya bwanya bazuami o kati ya.

NA NANI ? Makita makoki kosalema na basali ya DDR na bakengeli basusu ya bana, basali misala ya bomoto na bilo ya leta DIFFAE to ya DIVAS, baprezida ya RECOPE, balakisi ya biteyelo mpe moto nyonso azui makoki na makambo matali kokotisa bilenge na masanga.

MPO NA NANI ? Esengeli kokuta na bato ya bwanya bazuami o kati ya lisanga:

- ▶ Mabota ma bana baye babima na mampinga mpe bituluku ya babundi mpe na bajalani na bango;
- ▶ Bankumu ya mboka mpe ya biyamba;
- ▶ Ba ye Baraza (Likita ya bato ya bwanya);
- ▶ Ba ye ba RECOPE;
- ▶ Bakambi ba biteyelo, balakisi mpe bayekoli;
- ▶ Masanga ya ba mama;
- ▶ Masanga ma bilenge basi mpe masanga ya bana;
- ▶ Moto mpe lingomba nionso oyo azali/ezali na makoki ya kopesa eyano na lisanga.

NA NANI ? Ekozala na litomba mingi kokotisa na masolo bilenge (basi mpe mibali) mpe basi ba ye babima na bituluku ya babundi, soki balingi.

ELEKO NINI ? Tangwa esengeli ebanda na lombango, yambo ete bilenge basi bazonga na lisanga, mpo te ba ye lisanga basosola mpe bayamba bango malamumu na tango bakozonga. Soki eyebani'te bilenge bamibimisi bango moko na mapinga mpe bituluku ya babundi, esengeli tangwa epesama o ebandeli ya misala oyo ya koluka o kati ya lisanga bilenge basi baye (Tala eteni A4).

NTOLI MPO NA KOLENDISA MISALA YA BAPALINGINYI SANGO

- ▶ Koyebisa na bayambi :
  - Pasi oyo bilenge basi bamoni;
  - Makambo ekoya sima na bomoi na bango mpe na ndenge ya kovanda o kati ya lisanga;
  - Bilenge basi baye bazali ba mbeka na yango basengeli na mpamela te.
- ▶ Epusi malamu kotala na bolamu penza makambo ma bilenge basi baye. Ndakisa, bapalinginyi sango basengeli kotalisa likambo etali kosundola bilenge basi baye bazalaki na bituluku ya babundi ya bapaya to ya lisanga mosusu, to bilenge basi baye bazongi na bana bake (ba bebe).
- ▶ Esengeli kolimbola na bato'te lolenge bilenge basi bazali komilengela elandani na ndenge bazali kosundolama to kobanga bosundoli ya ba ye lisanga; bakoki mpe komibenda na kimya tango balingi penza na motema moko kozala elongo na baninga. Kolakisa lisusu'te soki libota mpe lisanga endimi mpe epesi lisungi, bilenge basi bakobongola bizaleli bya bango.
- ▶ Kotiya mokoloto likolo na mabota mpe masanga mpo epesa lisungi ya solo na bilenge basi mpo bazongela esika ya bango (lokola baninga bilenge banso baye bazalaki na mapinga mpe bituluku ya babundi). Koyebisa na bango'te bakoki kozua lisungi mpe ntoli soki basengeli na mango na nzela ya mamngomba maye mazali ma leta te (ONG), RECOPE, DIVAS to lingomba ya kozongisa penza bilenge na kati ya lisanga (Tala eteni A3).
- ▶ Kosenga na bayambi sango komaniola na bosolo makanisi ma bango likolo na bilenge basi baye ba bimi na zamba. Kolandana na maye bilenge basi bamoni kuna na zamba, ndimbola epesameli solo?

! **Awa tokolobela ndzebi to pasi ya moto na moto te**, kasi tokolobela mpe tokopesa ndakisa ya pasi eye bilenge basi bamoni o

- kati ya bituluku ya babundi. Ya motuya ezali ete masanga mazala na maluli mpe makanisi malamu po'te mayamba na motema moko mpe koyokela lingomba ya bilenge basi mawa.

ETENI ya mibale A2: Kosalisa molulu ya boyei malamumu mpo na koyamba bilenge basi ba ye bazongi o kati ya lisanga.

MPO NA NINI ? Ntina ya molulu ya lolenge eye ezali mpo ya boyambi bilenge na ngambo ya libota mpe ya lisanga, mpe mpo ya bozui na solo mpenza lolenge ya kobatela elenge azongi sima ya minioko mingi.

LOLENGE NINI ? Molulu ekoki kozala ya lolenge na lolenge: ekoki kozala losambo, misala ya bonkoko, lipate, to mpe maloba ya botondi mpo na bozongi ya elenge muasi.

NA NANI ? Molulu eye ekozala na litomba mingi soki esalemi na moko ya lisanga, oyo atosami mpe soki, elongo na elenge muasi mpe libota ya ye, molulu iye esangisi bato baike ya lisanga.

NTANGO NINI ? Soki makoki ezali, molulu esengeli esalama na lombango tango elenge muasi azongi, kasi kosala molulu sima na ntango ezali mabe te! Lolenge ya mosala eye elakisi bokasi bua yango na pelamoko na ntango bilenge basi bazongaki na ba sanza, to mpe bambula eleki liboso. Tomituna na ntina na bosenga ya lolenge ya milulu miye mpo na bilenge basi bakonyokuama lisusu na likambo etali bobuaki tango maloyi sima ya bazongi bua bango.

NTOLI YA NTINA MPO YA BASALISI MILULU

- ▶ Kopesa nguya na basangani na milulu na koyamba na malamumu penza elenge muasi oyo azali nabosenga ya bolingo mpe ya lisungi ya bango, na kokanga motema ; mpamba te elenge muasi anyokuami mingi, mpe na kosunga elenge mpo azongela esika yaye o ntei ya bango ata ko ezali likambo ya moke te.
- ▶ **Bana ya bilenge basi baye bazongi basengeli na mpela moko bayambama mpe bandimama lokola ba ye lingomba solo.**
- ▶ Kolengela masanga mpe bilei ntango ya molulu soki makoki, mazali.

! Esengeli koboya kotanda bilenge basi na miso ya bato, baye balingi ko mibomba to komibenda ata ko ntina ya kobendama bizali bobangi ya bobuaki. Ezali malamumu mpo ya biso kosolola na bilenge basi mpe kokabola makanisi elongo na bango na ntina ya litomba ya molulu ya lolenge eye.

**« Bondimami ya lisanga oyo
ebongisami, esangisami na
bokitisi pasi ya kati, lokola
mpe botomboli lokumu mei
mpe bizaleli ya malamau
ontei lisanga, ata ko
minyoko mikoki kozala na
mikolo mizali koya liboso. »**

Eteni ya Misatu A3: Kokela mangomba ya « Bozongisi Bilenge O Lisanga ».

MPO NA NINI ? Ntina ya mangomba maye ezali kokolisa kondimama mpe limemia ya bilenge basi na lisanga kolandana na nzela mibale :

Koyebisa tango inso mabota mpe lisanga minioko (ya bilenge basi) maye maleki mpe maye ma lelo, na ntina na mbonguama ya bizaleli na ndenge ya kotala bango.

Kobongisa misala mia kosala na ba ye lisanga baye bazali na buanya mpo ya boluki lolenge nini bilenge basengeli kozua biyano na mituna (to nkokoso) bazali na yango.

NA NANI ? Esengeli tokuta kati ya mangomba maye moko to bayike bato ya buanya ya lisanga (ndakisa bakambi ya biyamba, boko ya ba BARAZAS, Balakisi, ba presida ya ba RECOPE, ...), mabota ya bilenge basi baye bazalaki to bazali kati na bituluku ya babundi na mpe ba moseka mpe bilenge basi baye bamikotisi solo o kati na lisanga.

NTOLI YA NTINA NA BAYE MANGOMBA YA BOKOTISI BILENGE KATI NA LISANGA

- Kokutana mbala na mbala mpo ya kosala misala ya kopanza sango (koyebisa) mpe ko tiya mipango ya solo na ntina ya likambo etali bokotisi, na kotala na bosolo misala miye misalemi mpo na komaniola mango soki esengeli.

Kopanza Sango

- Kososola moko na moko mpe kati na lisanga nini bosangani ya elenge muasi na lingomba ya babundi elakisi mpo ya bango.
- Komaniola elongo lolenge nini makanisi ma bango ezali kotala mpenza te minioko ya bilenge basi.
- Koyeba ete lisambisi ya tango mei ekoki kozala libaku mpo ya bokotisi bilenge basi kati na lisanga mpe na nzela wana na bobongisi ezaleli ya bango.

**Banganga Nzambe
bakoki na nzela ya
mateya ma bango
kolobela maye
matali minioko
ya bilenge basi.**

- ▶ Koluka na lombango, ba ye lingomba mpe koyebisa na moko na moko to na banso, kolandana na mabaku. Ndakisa:
  - Banganga Nzambe, ba Bateli mpate to mpe ba Imam bakoki na nzela ya mateya ma bango kolobela maye matali minioko ya bilenge basi mpe ya bozangi sembo oyo ezali kosalema likolo ya bango, mpe kopusa lingomba (lisanga) na komaniola mpe ko ndima solo, na kotiyaka o liboso mambi ma bosangani o ntei ya lisanga.
  - Balakisi bakoki kosolola na bayekoli ba bango na ntina na makambo lokola kotiya elembo to kolakisa mosapi, mpe kondima solo, mpe kozua mikano likolo na likambo etali kotungisama tango inso. Bakoki kopesa ndakisa na kopesa molende na bilenge basi baye bazalaki na bituluku ya babundi, mpe lokola na bilenge baye basundolami, mpe na kopesa bango limemia. Bana bakoki komema nsango epai na baboti ba bango mpe bakoki kokoma balobeli to bamemi sango o ntei ya mabota ma bango.
  - Lingomba mobimba bakoki kosalisa milulu ya masolo kati ya lisanga mpo ya bokolisi makanisi ya ntombwa na bolobelaka maye matali mambi ma ngizi mpe maye matali kotiya elembo na bilenge basi ba ye bayebi mibali, yambo bakota na libala.
- ▶ Kotala mbala na mbala mabota wapi esika makambo ya bilenge basi mazui biyano te mpe wapi esika bilenge bandimami mpenza naino te mpo na koteya baboti mpe koluka ezaleli ya malamumu na nzela ya masolo kati ya libota.
- ▶ Kotombola mpe lisusu bondimami mpe bokotisi bana ebonsono, to babola mpe ba bwakami.

Misala misengeli

- ▶ Komanyiola elongo na ntina na mipango mpe misala oyo ekoki solo solo kotombola bondimami mpe botosi ya ba ye lisanga na bilenge basi (Tala eteni B : Lolenge boni elenge mwasi akoki kozongisa « lokumu na ye oyo abungisi » ?)..

**Balakisi bakoki kosololoa
na bayekoli na bango
na ntina na makambo
lokola kotiya elembo mpe
kondima ya solo.**

Eteni Ya Minei A4: Koluka wapi ezuami bilenge basi baye bamibimisi, baye bazui ata lisungi ata moko te.

NA BA NANI ? Mokumba eye esengeli ememama na ba ye mangomba ya UEPN-DDR, DIVIFFAE, DIVAS mpe Ba RECOPE na lisungi ya mangomba makotala bokengi ya muana.

MPO NA NINI ? Bilenge basi baye bamibimisi to mpe ba ye basundolami na bituluku ya babundi, bango bazui makoki esengeli te, mpe esengeli bayebana solo. Ata ko masungi ma misolo mizali mike to mpe mizali te, bilenge basi banso ba bimi na bituluku ya babundi esengeli na moko ya basali ya DDR atala likambo na bango na bokebi inso, koleka mpenza na ntina ya bilenge basi ba ye ba ndimami naino te o ntei ya libota to lisanga lya bango.

NTOLI YA NTINA NA BASALI BA DDR

- ▶ Kotuna na bilenge basi baye bazalaki o kati ya mangomba ya bituluku ya babundi soki bayebi bilenge basusu baye bazalaki na bango elongo kati na zamba, mpe baye bazua ata lialisi soki moke te. Soki ezali boye, kosenga na bango kokutana na bilenge bana mpo na koyeba soki bazali na bosenga ya lialisi.
- ▶ Koluka kokutana na elenge muasi oyo azali na mposa ya kozua lialisi mpe koyeba bosenga bua ye:
  - Andimami malamu na libota mpe na lisanga ya ye? to likambo ya elenge muasi esengi masolo kati ya libota?
  - Elenge muasi amibendi mpe asengeli na misala miye mikopesa makoki mpo na bokoti na lisange? (Tala Mosala B1 na F4).
  - Koluka koyeba mwa moke: lolenge nini elenge muasi azali kobika? nini asalaka na mokolo? Nani azali kobatela to kobokola ye? Maye manso mazali na ntina na boyebi soki elenge muasi azali ko konyokuama na bato baye bamoni ete azali mobola.
  - Elenge muasi azali solo na moto oyo akoki kosolola na ye na motema moko? (Tala Eteni C1).
  - Soki elenge muasi awuti kobima na bituluku ya babundi ezali na motuya mpenza komema ye na minganga mpo batata soki nzoto na ye ezali kolongonu.

Bobombi sekele. Kobatela na bokebi bonso ete makoki maye epesameli mpo ya kosolola na bilenge basi ezokisa bango o motema te, to mpe epesa bango pasi na bopanzaka nsango to makambo matali bango. Ndakisa: koluka kokutana na esika ya polele mokolo ya zando.

**Koluka wapi ezuami bilenge
basi baye bamibimisi, baye
bazui ata lisungi ata moko te.**

**Molakisi akoki kokela
lingomba ya lisano
ya ndembo wapi
esika bilenge basi
bakosangana na
bilenge basusu ya
lingomba.**

B.

Lolenge boni elenge mwasi akoki kozongisa « lokumu na ye oyo abungisi »?

***« Ekoki koleka mikolo mibale te bajalani bazanga
kopamela biso ete totambolaki na mibali. Tozali na
makoki te ya kosangana na bana na bango ya basi ».***

Bayike ya bilenge basi, basali ya DDR mpe basali ya mangoma RECOPE baye tosoloraki na bango balobi ete bilenge basi babimi kati ya zamba « ba bungisi bomoto bwa bango » mpo basili « koyeba mibali ».

Toyeba ete wana ezali ya solo kasi tomeke mpe kobongola yango : mingi ya bato baye tosoloraki na bango balobi ete bilenge basi bakoyambama malamuni soki, kolandana na maye maleki, bakoki kozongela bomoto bwa bango mpe kozala na mosala ya malamuni ontei ya lisanga.

Tosalisa bilenge basi te bandimama na ezaleli ya malamumu na mabota mpe o masanga.

LOLENGE NINI ?

Kosangana o kati ya bomoi ya lingomba

« Bango nde (bilenge basi) baboi kosangana na mangomba ya bilenge. Tango bazali kati na lingomba, mibali bakolakisa bango misapi mpe bakoyimayima ». (Moko ya lingomba RECOPE)

Mpo ya kozua lisusu limemia mpe kozongela bomoto bwa ye, ebongi ete elenge azonga na esika na ye na kati ya libota mpe na lingomba esika wapi libaku epesameli ye komimonisa mpe kobika na ndenge ya malamumu.

Kati na Congo RD mpe na bipayi misusu, ndzebi emonisi ete soki elenge mwasi azui mosala songolo ya kosala to mpe soki abiengami na kosangana na kati ya mosala ya lingomba – mingi soki likanisi ewuti epai ya moto ya bwanya ya lingomba – yango ekoki kosalisa na bonene penza bozongisi bomoto mpe limemia oyo bakopesa elenge mwasi.

Eteni ya yambo B1 : Kokotisa bilenge basi kati na misala epesameli na lisanga mpe na ntina ya lisanga.

MPO NA NINI ? Lolenge ya likanisi iye esengeli na misolo mike/to te, kasi ezali ya motuya mingi mpo ya kobongola ezaleli ya bilenge basi na bosalisi bango na ntina ya bozongeli malembe malembe elikya ya lingomba. Esengeli esalema ya yambo penza.

NINI ? Misala miye mikoki kotala bolamu bwa lisanga, to makoki kozala misala miye mikosepelisa lisanga (masano). Misala miye mizali ya bokeseni te: bilenge mibali mpe basi esengeli basangana na misala miye po'te elenge mwasi amimona solo ete azali moko ya lingomba.

NA BA NANI ? Bato ya bwanya basengeli kosunga misala miye, pamba te lisungi ya baye bakokotisa bilenge basi kati na misala ya lingomba ezali ya motuya: bokengi ya solo ewuti na bato ya bwanya ekopesa elikya na lombango penza na mabota ma bango mpe na ba ye lisanga; ekosalisa mpe na mbongwana ya ezaleli ya lingomba na ntina na bilenge basi.

NTOLI YA NTINA NA BATO BAYE BAKOTISI BILENGE BASI NA MISALA YA LINGOMBA

- Komonisa misala ya moto moko moko to mpe ya lisanga maye mazali na litomba po na mboka mpe maye mazali na makoki ma bozongisi elikya ya lingomba.
- Kosala makasi penza na bobengi bilenge basi kosangana na misala ya mangomba (masano, losambo), ezala maye matali bana (esika ya kosakana elinga bana bake, lingomba to Club ya bilenge, esika ya kokutana ya bilenge) to te (mangomba ya basi, mangomba ya biyamba etc...). Soki misala miye mizangi, esengeli kotiya yango na ntina ya botomboli bokutani kati na bilenge basi baye babimi na bituluku ya babundi na bilenge basi basusu (mpe bilenge mibali, soki elongobani) ya lingomba.

Ndakisa:

- Molakisi akoki kokela lingomba ya lisano ya ndembo wapi esika bilenge basi bakosangana na bilenge basusu ya lingomba, mpe kosalisa masano ya ndembo tango na tango;

- Banganga Nzambe to ba Pabateli mpate basengeli kosala manso makoki na bokotisi bilenge basi o kati ya misala mya lingomba, mingi penza kokotisa bango o molongo mwa bayembi, kasi mpe na masanga masusu maye ma bongisami mpo ya bana o kati ya parwase (lisanga ya boyekoli bibilia, ya kosambela ...).
- Kosenga mpe lisalisi ya bilenge basi baye babima na bituluku ya babundi mpo na misala mya tombwa ya banso, oyo ekosalisa lisanga mobimba. Ndakisa:
  - Banganga Nzambe to ba Bateli mpate bakoki tango na tango kotuna lisalisi lya moko to baike bilenge basi o misala mya mokolo na mokolo. Ndakisa : koyamba bapaya o sima ya losambo, kopesa maboko na bobongisi ndako Nzambe mpo na batisimo, to kobongisa Mosikiti mpo na milulu ya Tabaski, to mpe kokengele bana bake tango baboti ba bango bazali na likita;
  - Nkumu ya mboka akoki kosenga na bilenge basi lisalisi ya bobongisi ndako yoko mpo na bikwela to milulu ya lisanga.
- Koyeba solo ete mosala epesemeli na elenge mwasi emonana polele mpe eyebana na banso ontei ya lisanga, mpe elenge mwasi azwa lisalisi ya ntina mpo na kotambwisa mosala yango malamau.

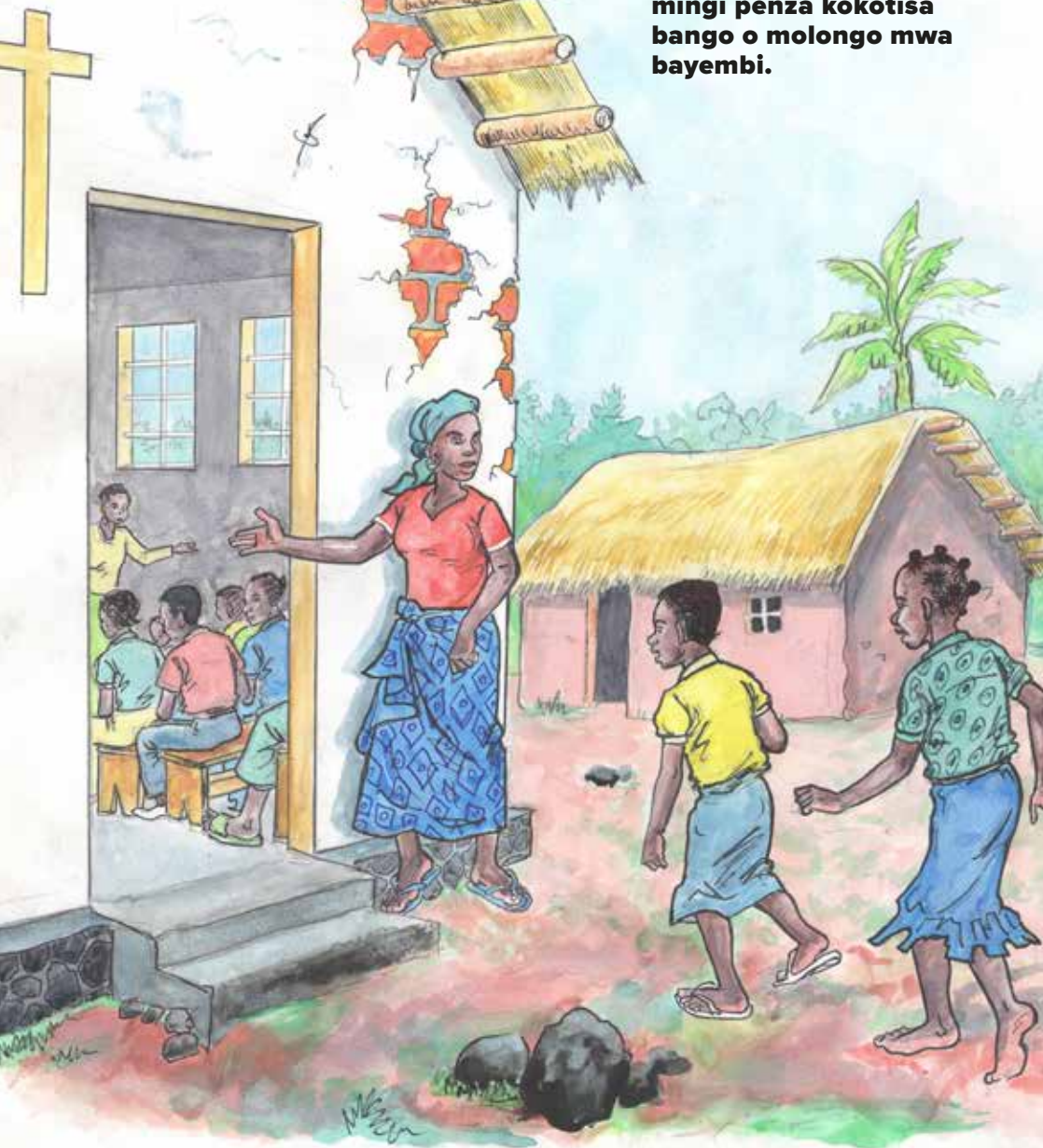

! Kotika elenge mwasi te ata ko aboyi kosangana na misala mya lingomba. Tango mosusu azali koboya kosangana na baninga mpo ya bobangi bilobaloba. Esengeli kosolola na ye mpo asosola ete azali boyei malamau mpe ezaleli moko te ya mabe likolo naye ekoki kondimama. Esengeli ayeba lisusu ete lisanga likoyamba ye malamau; mpe esengeli kozongela mbela oyo tango inso.

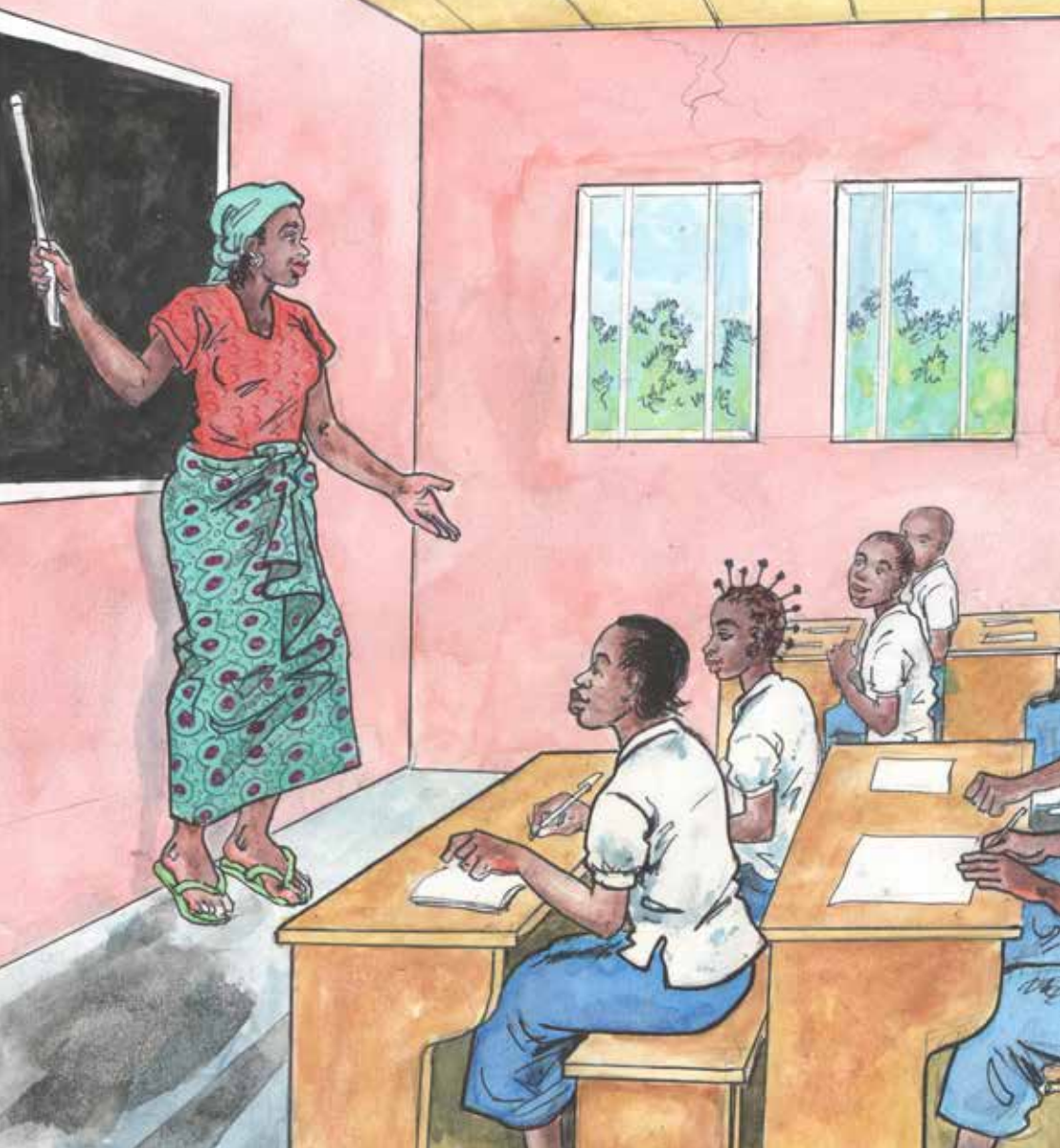

EGLISE

**Banganga Nzambe
to ba Babateli mpate
basengeli kosala manso
makoki na bokotisi
bilenge basi o kati ya
misala mya lingomba,
mingi penza kokotisa
bango o molongo mwa
bayembi.**

**« Kobanda nazongeli
eteyelo bato banso
basepeli na ngai... »**

BOYEKOLI

**« Mpo ete bazala na bomoto, bilenge
basi basengeli kokende na eteyelo. »
(Moko ya lisanga ya RECOPE)**

**« Kobanda nazongeli eteyelo bato banso basepeli
na ngai mpe bazali kotuna ngai ntoli na tango ya
likambo. Ezaleli ebongwami solo mpo ete bilenge
banso ba lisanga na biso bazali komemia ngai mpe
bazali kobyanga ngai kosangana na bango kati na
makita ya bozui mikano na maye matali bilenge »**

Kolandana na maloba ya bilenge basi bango moko mpe na ya ba ye RECOPE, kokende na eteyelo ezali moko ya nzela malamu mpo na elenge mwasi oyo abimi na bituluku ya babundi ya bozongeli bomoto bwa ye mpe kondimama kati ya lisanga.

Eteyelo ezali lokola lisungi mpo na kobosana maye maleka, kozala na bomoto ya solo mpe ekozala lokola azuwi bosikolami o miso ma lisanga.

Bilenge basi banso tokutani na bango balingi kozongela kelasi, to koyekola kotanga mpe kokoma, soki bayekola te. Kasi nkokoso mazali mingi: bozangi misolo na mpe bobwaki.

Eteni ya mibale B2 : Kosalisa bilenge basi banso baye bauti na bituluku ya babundi kozongela kelasi, to koyekola kotanga mpe kosala mituya.

Eteyelo

LOLENGE NINI ? Lokola mosolo ezali moke mpo na kopesa nzela na bilenge basi kozongela kelasi, esengeli na biso koluka makanisi malamumu ma sika mpo na kopesa bango nzela ya koyekola na esika elongobani (tala ntoli oyo elandi). Masungi ya boyekoli esengeli etambola nzela moko na misala ya bopalinginyi sango mpo na kosukisa bizaleli ya bobwaki ya boko baboti, balakisi mpe bayekoli (tala Eteni A1).

Mateya ya botangi mpe kosala mituya

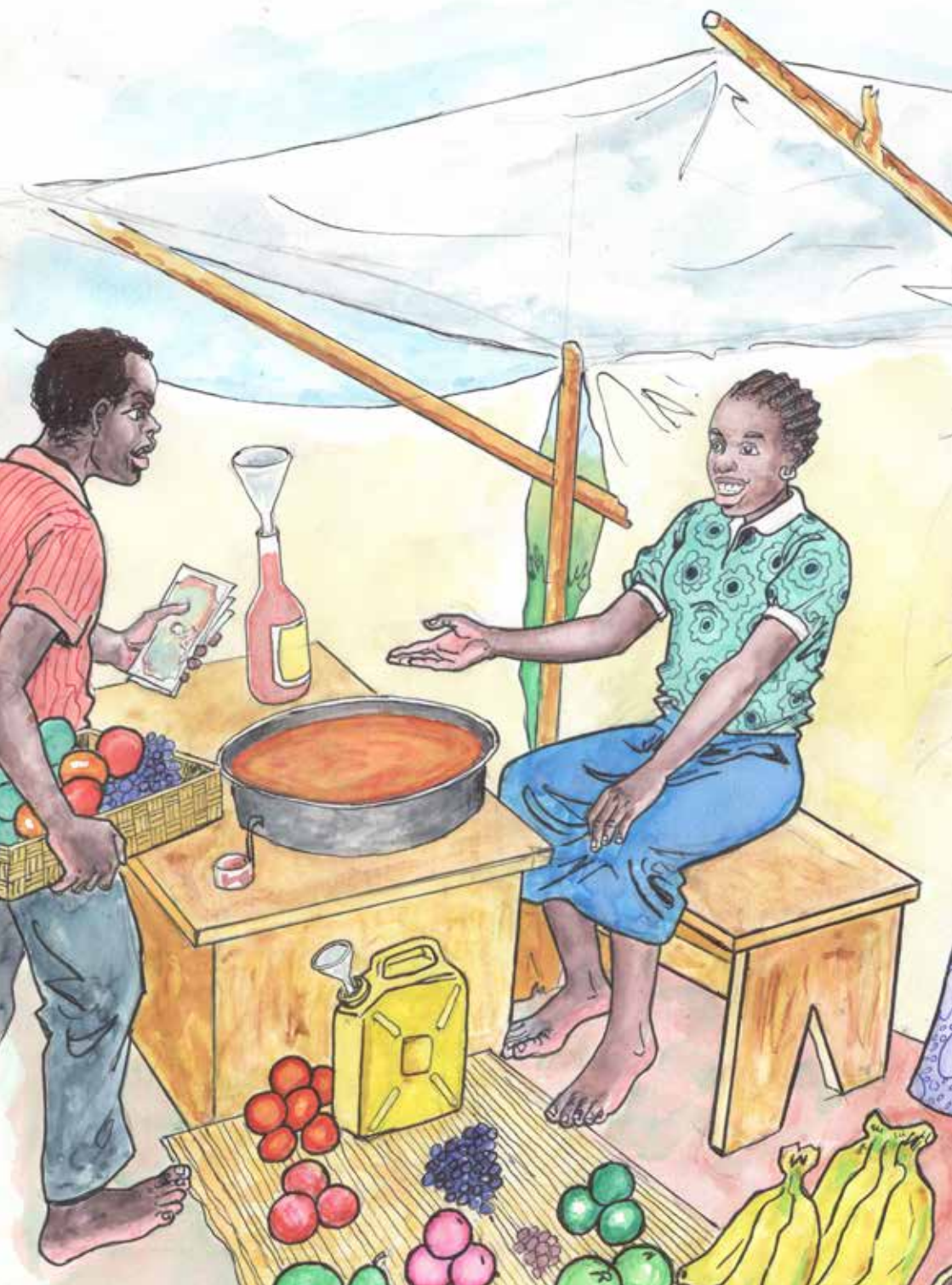
MPO NA NANI ? Bilenge basi banso baye batanga te esengeli bazwa mateya ya botangi mpe ya kosala mituya ata ko bazali mpe koyekola misala ya maboko, to kozwa lisungi ya mosala moko ya kokela misolo (Tala Eteni ya misato B3).

NA NANI ? Na balakisi baye bakosala na lofele, bato ba lisanga baye bazali na makoki songolo (baye ba RECOPE bazwi mateya ya bokengeli bana, minganga...) bakoki mpe kobyangama mpo ya kokabola boyebi bwa bango.

TOLI MPO YA BABOTI, BALAKISI MPE BATO BAYE BAKOBATELAKA BANA

- ▶ Kobeta ntangwa na mabota maye mazali kopekisa bilenge basi kozonga na nzela ya eteyelo. Kolimbola ete eteyelo ezali penza eloko ya motuya iye bilenge basi basengeli na yango mpo bandimama kati na lisanga.
- ▶ Kosala makasi na kosolola na biteyelo misusu mpo na bozui bokomisami ya ofele na kelasi (to mpe ya talo moke) mpo na bilenge basi babimi na bituluku ya babundi na kosombitinya na lisungi ya misolo mpe ya biloko.
- ▶ Kosolola na bato ya DIVAS likoki ya kozwa mokanda mwa bobola (Attestation de vulnérabilité to Certificat d'indigence) mpo te bilenge basi babimi na bituluku ya babundi bazua libonza ya bokomisami ya ofele to mpe ya talo moke.
- ▶ Koyekola elongo na bilenge basi mpe mabota ma bango, makoki ndenge na ndenge maye makosalisa na botomboli ya mbano nzambi ya kopesa nzela na kofuta misolo esengami na eteyelo. Ndakisa: komatisa mbano ya bilanga (Tala Eteni ya misato mpe ya minei B3 na B4).
- ▶ Kolendisa bapesi misolo na bobakisi makoki mbula na mbula mpo ya bokomisi bilenge (baye babimi na bituluku) na kelasi; na kolakisa matomba ya eteyelo ndenge moko mpe lokola na bokebisi likambo ya kokotisa bana mpe kozongisa bango na bituluku ya babundi.
- ▶ Kotiya na esika mateya ya bozongeli na ntina ya bilenge basi baye bakoki te kozonga na kelasi sikawa; mateya mango masengi misolo mingi te.
- ▶ Kotiya na esika mateya ya botangi mpe ya kosala mituya mpo na bilenge basi banso batanga te. Kosangisa mpe lokola bilenge basi banso batanga te na kati na lisanga nzambi bango mpe bakoki kozala mbeka na makambo ya kokotisama na bituluku ya babundi mpe na minyoko ndenge na ndenge oyo etali makoki ma bango. Mateya maye makoki mpe kotalela makambo matali: bomoi bwa bato, bokolongono bwa nzoto na mpe makoki ma bana, bongo na bongo.
- ▶ Komeka koluka molakisi oyo akoki kosala mosala ofele (to mpe oyo akoki kondima lifuti ya moke) mpo na mateya ya botangi mpe ya kosala mituya, mpe kosalela ndako ya mateya (kelasi) na sima ya ngonga ya eteyelo.

Boyekoli misala ya maboko mpe misala mikokela nkita

***« Nazali na lolendo ya koteka makala.
Na yango bato bakomi kotosa ngai mpo
ete nazali kosunga lisanga ekende liboso. »***

Boyekoli misala ya maboko mpe misala mikokela nkita oyo ekopesa makoki na bilenge basi kosunga tombwa mpe bonsomi penza ya libota lya bango, ekopesa mpe makoki ma kozongisa bomoto bwa bilenge basi baye babimi na bitulukuku ya babundi, mpe kotombola bondimami bwa bango kati na lisanga.

Eteni ya misato B3 : Kopesa bilenge basi mateya ya misala ya maboko oyo ekoki mpe kosunga bango na kotombola misala mikokela nkita.

MPO NA NANI ? Misala miye misengeli misalema moko na moko mpo na bilenge basi babimi na bituluku ya babundi, kolandana na lolenge ya bango moko mpe ya mabota na bango (tala ntoli elandi), esengeli te kokabola bilenge basi baye batanga to mpe baye bazali kolanda mateya ya koyeba kokoma mpe kosala mituya : koyekola mosala ya maboko, to mpe kokamba misala mikokela nkita ekoki kotombola mbano mpo na kopesa makoki ya kofuta misolo ya kelasi.

NA NANI ? Masanga maye mazali ya leta te yango nde ezali na nguya ya kosala misala miye, kasi makoki kosala yango elongo na ba RECOPE, mpe masanga esangisami esika yoko mpo na bozongisi bilenge o kati ya lisanga mpo na kolandela mpe bokengi ya bilenge baye. Bilenge basi basengeli kokotisama ya solo na kati ya mikano mitali bango kasi, keba: bilenge basi bayebi penza na bolamu te makoki nini esengeli kozala na yango mpo na yoko ya misala ya maboko to mpe nini esengeli mpo ya kotombola misala mikoki kokela nkita.

NTOLI YA KOLENDISA MISALA YA MASANGA MAYE MAZALI YA LETA TE (ONGs)

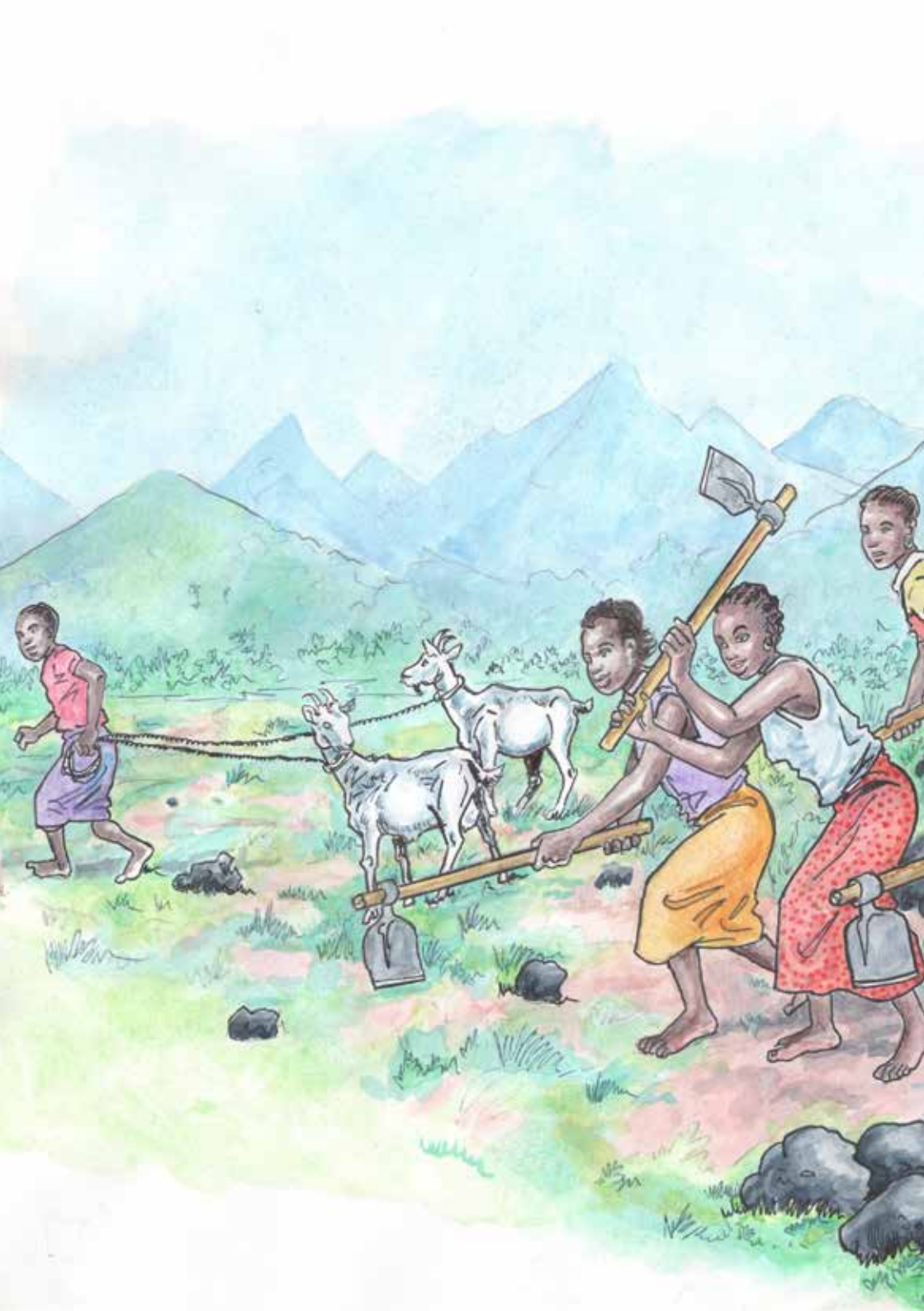
- ▶ Tososola ya solo ete misala miye bilenge basi bakosala ezali mingi te kati na lisanga. Koyeba mpe ndelo ya makoki oyo bazali na yango: bansonni to bakati suki boni basengeli bazala na kati ya mboka moko? Baye bazali kotonga bilamba, bazali kozua mbano solo? Soki bazali kozua mbano te, kokotisa bilenge basi basusu kati ya misala miye ekoki kobakisa motango ya bobola kati ya bilenge basi mpe bamama.
- ▶ Kozwa lisungi ya baboti mpo na likambo litali boyekoli misala ya maboko mpe oyo etali bokeli nkita (AGR), mpe koluka koyeba soki mikumba misusu ya ye mei (kofuta kelasi), to ya libota (kosunga bandeko ya basi to mibali, misala ya bilanga...), ekoki kobebisa misala mina. Komanyola nano solo lolenge ya lalisasi eye elenge mwasi akoki kozwa kati na libota.

- ▶ Kosala makasi mpo na bozui misolo misengeli mpo ya kofuta na ndenge ekoki boyekoli misala ya maboko, mpe kopesa bilenge basi bisaleli bikopesa bango makoki ya kosala misala mina. Kozwa mikano mikoki mpo ya lisungi ya solo sima ya sanza motoba uto basilisi boyekoli.
- ▶ Kolakisa lolenge ya kokamba misala mike mike ya bokeli nkita mpe ndenge ya kobatela misolo malamumu, atako misala myanga ezali solo mike penza. Misala mingi oyo mitali bokeli nkita ekendeke liboso te mpo ete moyekoli ayebi penza te ndenge nini kolendisa makambo ya mosolo na misala mina.
- ▶ Kotiya na esika mateya ya botangi mpe ya kosala mituya mpo ya bilenge basi baye bayebi kotanga mpe kokoma te, pamba te bakokoka te koyekola malamumu ndenge nini kolendisa misala mike mike ina, mpe misala mina mitali bokeli nkita mikotambola malamumu penza te.
- ▶ Kososola na libota makambo matali biloko ya kolia oyo epesami na bilenge basi; esengeli mpe kotiya mokoloto na mbano oyo bato banso bakozua sima ya mikolo soki biloko wana etekami mpe baliye yango te. Soki biloko ya kolia ezangi penza na mboka, esengeli kosunga libota na biloko ya kolia na tango moke mpo ete misala mina mitali bokeli nkita epeza mbuma ya malamumu.
- ▶ Kosenga na basali ya DIVAS bazwa mokanda mwa bobola (Attestation de vulnérabilité to Certificat d'indigence) mpo te bilenge basi babimi na bituluku ya babundi bafuta mpako te mpo na misala oyo ya bango mitali bokeli nkita.

! Litomba mpe lokumu ya mosala ya koketa nkita ezali ya motuya penza. Misala ya maboko mpe miye mikokela nkita mikotombola lokumu ya elenge mwasi na kati ya lisanga soki akoki kolendisa yango na ndenge ya malamumu. Liboso ya kobanda misala minso ya bosungi, esengeli liboso komanyola solo solo makambo manso. Ezali makasi penza, tango mosusu ekoki kopensa mbano te, kotiya misala ya maboko mpe ya kokela nkita oyo elandani te na ndenge lisanga ezali kobika. Kolandela misala miye mizali mpe ya motuya mingi.

Misala ya bilanga mpe ya bobokoli bibwele

**« Bajalani na biso bazali na mpate mpe ntaba.
Biso mpe tolingi kozala na yango »**

Bilenge basi mingi baye tokutani na bango na etuka mibale ya Kivu mpe etuka ya Haut-Uele bazali kobika na ba mboka ya zamba mpe ata soki batangi to batangi te, bazalaki banso kosala mpo na libiki ya bango na bilanga ya baboti na bango, to na bilanga ya bato basusu. Mabota mazalaki lisusu kobokola bibwele.

Kopesa na bilenge basi oyo babimi na bituluku ya babundi makoki ya koyeba misala ya bilanga mpe ya kobokola bibwele ekopesa na bango mabaku ma kowumela. Kasi yango ekomema mbongwana ya malamau na mbano ya bilanga mpe ya bibwele oyo ekosunga lisanga mobimba.

Misala ya kosunga ya lolenge eye mabongisami solo mpe mikowumela mingi koleka boyekoli misala ya maboko oyo emeseni kopesama tango inso na bilenge basi to mibali babimi na bituluku ya babundi na bituka biye kowelana ezali, mpe wapi esika mabaku ya mombongo mizali na mbano ike.

Lokola na maye matali boyekoli bwa misala ya maboko mpe na miye ya bokeli nkita (AGR), matomba ya bilanga mpe ya bobokoli bibwele mikobongisa bonsomi mpe mikotombola ya solo ezaleli ya bilenge basi na nzela ya bozui mosolo (nkita) mpe na ndenge ya komilengele ; na yango ekozongisa lokumu na bango na miso ya baye lingomba.

Eteni ya mine B4 : Kopesa makasi na bilenge basi na misala ya bilanga mpe bobokoli bibwele.

MPO NA NANI ? Misala miye mizali kotala bilenge basi banso baye bazuami na zamba mpe bazali na ndzebi na misala ya bilanga mpe ya bobokoli bibwele.

NA NANI ? Mangomba maye mazali ma bulamatari te, mazali na makoki ya kotiya makambo maye na misala, kasi bakoki kosangana na mangomba ya RECOPE mpe na maye ma bozongisi o kati ya lisanga.

NTOLI YA KOLENDISA MISALA YA MASANGA MAYE MAZALI YA LETA TE (ONGs)

- ▶ Kososola na malamumu makoki mpe bosenga ya libota na maye matali misala ya bilanga mpe ya bobokoli bibwele.
- ▶ Kopesa bisaleli ya bilanga, milona mpe bibuele mpo na kobongisa mpe kotombola nkita ya libota.
- ▶ Kolakisa bilenge basi misala ya bobokoli ata ko libota ezali na bibuele mpo na bokitisi makama ya makono mpe nkufa ya bibuele.
- ▶ Kolandela mpe kopesa lisungi mpo na sanza motoba (6) mpe kotala tango na tango ete bisaleli ya bilanga bizali malamumu.

! Bopesi makasi na makoki ya bilenge basi na misala ya bilanga mpe bobokoli bibwele ezali koloba kaka te kopesa bisaleli na bibwele. Mpo ete misala yango ezala na litomba mpe ematisa lokumu ya bilenge basi o kati na lisanga, esengeli kolandela ya solo, kopesa ntoli, nkongo mpe mayele ya bosaleli.

**« Komesana ya elenge kati
na libota ezali ya motuya
koleka mpo na bomoto na
ye kolandana na oyo elenge
amonaki kati na bituluku
ya babundi »¹**

Nkoma

1. Child Soldiers International, *Maloba ya bilenge basi: Kolandisa misala ya babimisi mpe bozongisi bilenge basi basali o kati ya mampinga ya basoda mpe bituluku ya babundi*, 2017 : <http://www.child-soldiers.org/shop/what-the-girls-say-improving-practices-for-the-demobilisation-and-reintegration-of-girls-associated>

**« Soki nazuaki ntoli ya
mokambi ya RECOPE
te mbele nazongaki
na zamba »**

Lisungi ya bomoto: litomba ya boyoki ya solo mpo na lisungi

***« Lelo ezali mbala ya yambo
moto atuna ngai oyo elekaki. »***

Misala minso miye mimonisami kati na buku eye ti na ngonga oyo, mizali kopesa ndakisa ya lisungi ya bomoto pamba te mikosunga pelamoko mpe na bosolo bovandi mpe bomoto ya bilenge basi baye babimi na bituluku ya babundi.

Mpo na ndakisa (Eteni ya mibale B2), kelasi ezali na litomba enene na bozongisi bomoto ya bilenge basi, mpamba te yango ekolembisa mambi ya bitumba mpe bapota ya kati ya motema emonani na bana baye bazui mpasi likolo mpo na bitumba; ekopesa mpe bango nguya ya kobika lisusu elongo kati na lisanga.

Kelasi ekosunga bilenge baye bazali o kati na pasi na bobosani maye maleki. Eko lingisa na botomboli bomoto bwa solo mpe ekopesa elikya na bozui boyebi na ko bonzelaka bango makoki ya kobika na baninga na bango.

Kasi lolenge mosusu ezali oyo ekoki kosalisa na mpela moko mpota ya motema iye bilenge basi bakoki koyoka, kolandana na ndzebi eleki mpe/to na makambo ya sika: tobengi yango « boyoki ya solo na ntina ya lisungi ».

Baike ya bilenge basi (3/4) baye tosololaki na bango, bayebisi biso ete bazali na mposa ya kozala na moto oyo bakoki koyebisa mpasi na bango, mpe mingi balingi kolobela maye matali mpasi eleki. Banyokwami na bomoto mpe na molimo tango mosusu bambula ebele mpe basusu batindamaki na makasi, kosala makambo ya mabe maye mazali kozongela bango lisusu na makanisi. Ndzebi maye etondi o mitema mya bango mizali kopesa bomoi bwa bango mpe bozongi bwa bango o ntei ya lisanga mpasi mingi mpamba te ezali kopekisa bango kozala na ezaleli lokola mabota mpe masanga ma bango malingi.

Kasi bilenge basi baye tokutanaki na bango, bazali komona lokola ete mpasi ya bango eyebani malamumu mpenza te, ata o ntei ya mabota ma bango mei. Bazalaki komimona lokola ba bosani bango, ezaleli emonisami makasi na bobwakami wapi esika bazalaki kobika. Solo bazalaki na bosenga makasi ya bolingo to bokebi; boyebi, ata moke, ya mpasi na bango ezalaki na mpifo ya kolembisa mozito ya mpasi ya motema. Bilenge basi basusu bayebisaki na biso ete koyoka bango mpe kolakisa bango bolingo ezalaki kosala ete bamiyoka malamumu; mpe bazalaki kotuna biso soki tokozonga lisusu. Boyoki ya solo mpo na kosalisa ezali na litomba koleka mpo na bobiki na bango; bomoi bwa bango esengeli na yango.

« Soki nazuaki ntolu ya mokambi ya RECOPE te mbele nazongaki na zamba. »

Na etuka mosusu, emonani ete ba ye masanga RECOPE bazali na makoki ya solo solo mpo na lisungi ya bomoi, mpe ezali kopesa kimia o kati na motema na mingi ya baye bilenge basi bazali na mpasi mingi koleka; na yango bazali kolendisala bozongi na bango o kati ya lisanga. Kasi masanga RECOPE mazali naino mike; mpe bazui lisungi te eye elongobani na bosenga na bango (Tala eteni D).

Tolekisa ngonga mingi na boyoki ya solo na ntina na lisungi mpo na bilenge basi babimi na bituluku ya babundi

---

LOLENGE NINI ?

**Eteni ya liboso C1 : Koyeba mpe kopesa makoki na ba
ye lisanga batondi na mposa mpe bazali na makoki
ya kopesa boyokameli ya tango inso na kozanga
lisambisi.**

NA NANI ? Baye bazali ya solo na makoki mpenza mpo na bopesi lisungi bakoki kozala ba ye RECOPE, balakisi to mpe Banganga Nzambe (Babateli mpate), kasi ekoki mpe kozala moto inso ya lisanga oyo elenge muasi azali na elikya epai ya ye mpe oyo akoki kolakisa ye ete pasi ya ye ezali mpe ya ye, mpe oyo azali na bosenga na mwa ngonga sima ya ba sanza to koleka.

LOLENGE NINI ? Soki makoki mazali, masanga maye mazali ma leta te (ONG), DIVIFFAE na DIVAS, basengeli kolakisa bato baye bakoki kobomba sekele (Tala ntoli elandi). Lolenge eye ekosenga mikolo mingi te. Soki makoki mazali te, mobateli bilenge asengeli kolakisa nzela na baye bakoki kobomba sekele makambo ma ntina kolandana na mosala ya boyoki ya mpo ya lisungi (Tala ntoli elandi) mpe kobeta nsete penza penza likolo na likambo etali litomba ya kobomba sekele.

NTOLI YA KOLENDISA MISALA YA BAYE BAKOKI KOBOMBA SEKELE

- Kokutana mbala na mbala na elenge muasi, koyoka mpe koloba na ye, komipesa na ye mpe koyeba makambo matali bosenga to mikakatano mya ye, kozala ntango inso kopesa ye motema mpiko, mpe kopesa ntoli.

- ▶ Zambisi kosambisa elenge muasi to kotiola bizaleli bya ye te. Babombi sekele basengeli kondima mpe komemia elenge muasi ata ko makambo lolenge na lolenge ekomeli ye. Boyoki ya solo ya lisungi elingi koloba ete oyo elenge muasi akoki kosala to mpe akoki koloba, mobombi sekele akoki ata moke te kopesa lisambisi.
- ▶ Ata lolenge nini, kopusa elenge muasi na makasi te mpo aloba to apesa ndimbola na likambo to likanisi songolo.
- ▶ Kotala na bosolo ete likambo etali elenge ye mei etikali na bonkutu (sekele).
- ▶ Kosalisa elenge muasi na bozui makoki masengeli ya lisanga to mpe ya minganga maye akoki kozala na bosenga na yango engebene na **nimelo 117** (tala « Bisaleli ya motuya »).
- ▶ Ata lolenge nini, kopesa te bilaka oyo ezali makasi na kokokisa.

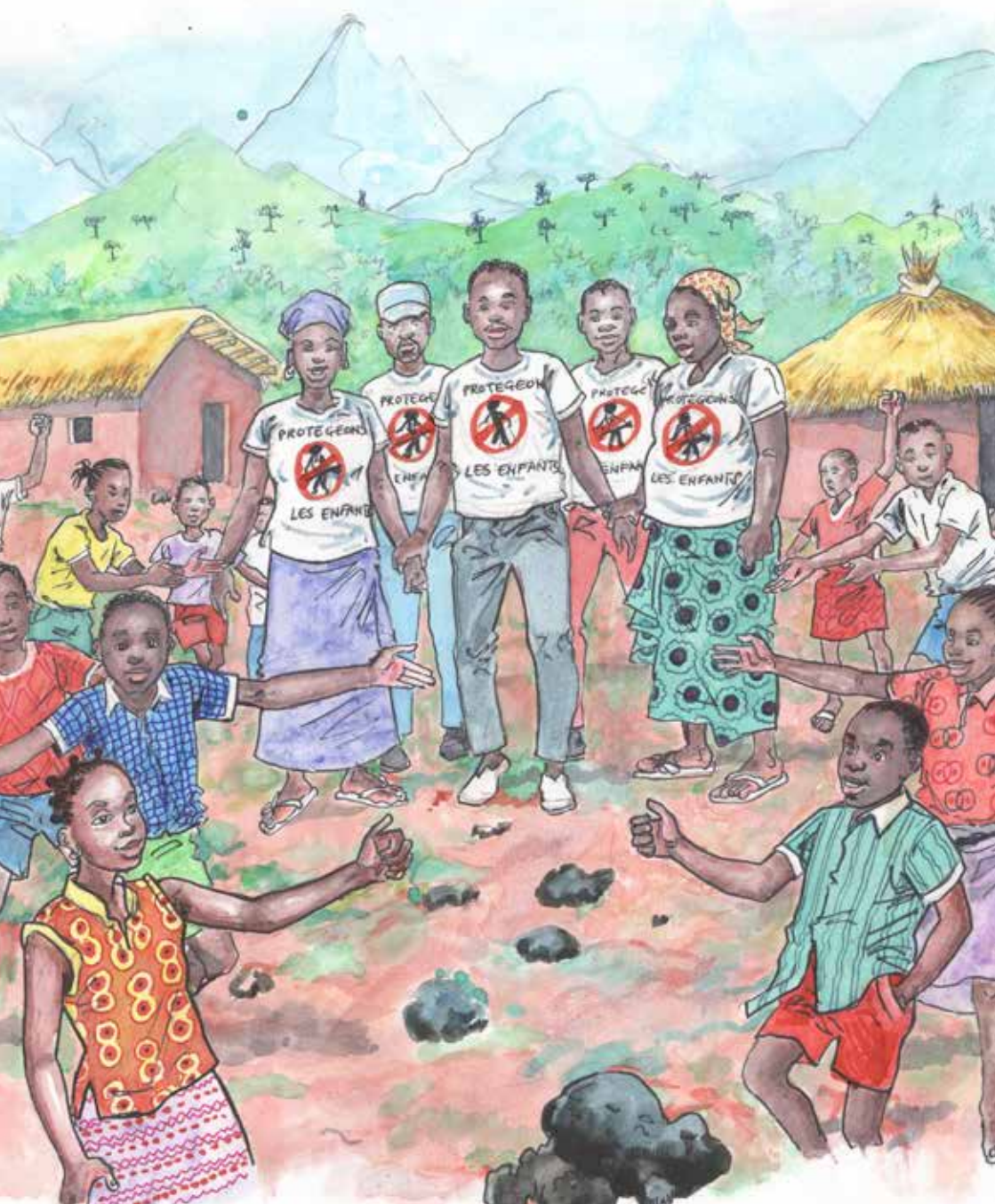
! **Kozala tango inso pene ya kosala mosala ya kolandela elenge muasi na tango esengeli.** Soki mosala ina ya kolandela esengeli etelema mpo na ngonga eke to mpe etelema mpo ya seko, esengeli kolengele elenge muasi na lombango. Kokata masolo ya lisungi na elenge muasi na kozanga koyebisa ye liboso, eko bungisa elikya eye esili kopesama, mpe ekoki kofungola mpasi ya kala o motema mwa elenge muasi.

Lobiko mei ya bilenge:

Misala mya baye bazali na makoki ya bokengi ya mwana elongo na bilenge babimi na mampinga mpe bituluku ya babundi kati ya mikili ebele, emonisi na lolenge ya solo ete bilenge - ata ko bakutanaki na ba mpasi ya koleka - bazuaki ezaleli ya malamumu mpe bazongisaki bomoto bwa bango. Tango bandimami solo o kati na libota mpe lisanga, bazuaki makoki ya kosala misala miye mindimami na ba ye lisanga, mpe ba kokaki kozua baninga mpe ba ndeko baye bazalaki koyoka bango solo, mingi kati na bango bakokaki kozongela ntombwa ya bango solo, mpe bakomi bakolo na bampasi mike mike ya motema oyo epekisaki bango kobika lokola bajalani na bango te. Soki makoki maye makokisami, moke ya bato kaka nde basengeli kozua lisalisi ya minganga batali makono ya bomoto to mpe maye matali makanisi.

D.

Ba ye RECOPE bazali o molongo mua yambo na misala ya bokotisi bilenge o masanga

***« Lolenge nini tokoki kokoma ba lapolo?
Tozali ata na nkasa te »
(Mosali ya RECOPE)***

Na mpifo epesameli ye ya bokengi ya muana, mpe lokola moko ya lisanga baye bazali koyamba bilenge babimi na bituluku ya babundi, ba RECOPE bazali na nguya ya kotombola mpe kosunga bozongi ya bilenge basi babimi na mampinga mpe bituluku ya babundi, mpe kosolola na ntina ya bokangoli bwa bango. Esika wapi bazali na makoki mpe lisungi ya masanga maye mazali ma leta te (ONGs), basalaki mosala ya malamumu mpenza mpo ya bana babimi na bituluku ya babundi, mpe lokola na kopesa lisalisi ya boyoki ya solo mpo na lisungi.

Kasi, uto kala, tozali kosenga mpe kozela ya mingi koleka na ngambo ya RECOPE, oyo ekoki kosalema na makoki bazali na mango. Mangomba maye, mazali naino na bato mingi te mpe bamama bazali mingi te o ntei ya bango. Mingi kati ya bango bazali na makoki mpe bazui mateya ekoki te mpo na kosunga bilenge babola mpe lokola ba ye babimi na kati ya bituluku ya babundi. Mosala ya litomba ya baye bandimi kosala na lofele esengeli endimama o kati na bato. Ezali malamumu bayeba ete bandimami na ba ye lisanga mpe ba sungami ya solo na motema moko.

Topesa maboko na ba ye RECOPE, baye bazali o molongo mua yambo ya bozongisi/bokotisi bilenge o lisanga.

LOLENGE NINI ?

Eteni ya liboso D1 : Kosala makasi mpenza na bolakisi mpe bosungi ba ye RECOPE mpela moko na koyeba solo solo litomba ya mosala ya bango.

NANI ? Koluka kosala elongo na basali banso ba RECOPE mpe na ba Sous-RECOPE ba ye bazali kosalisa ba RECOPE na ba bituka mosika. Ba ye sous-RECOPE bazui mateya mpenza te mpe bazangi lisungi, atako bango nde bazali kosunga na likambo etali kokangola bilenge na bituluku ya babundi

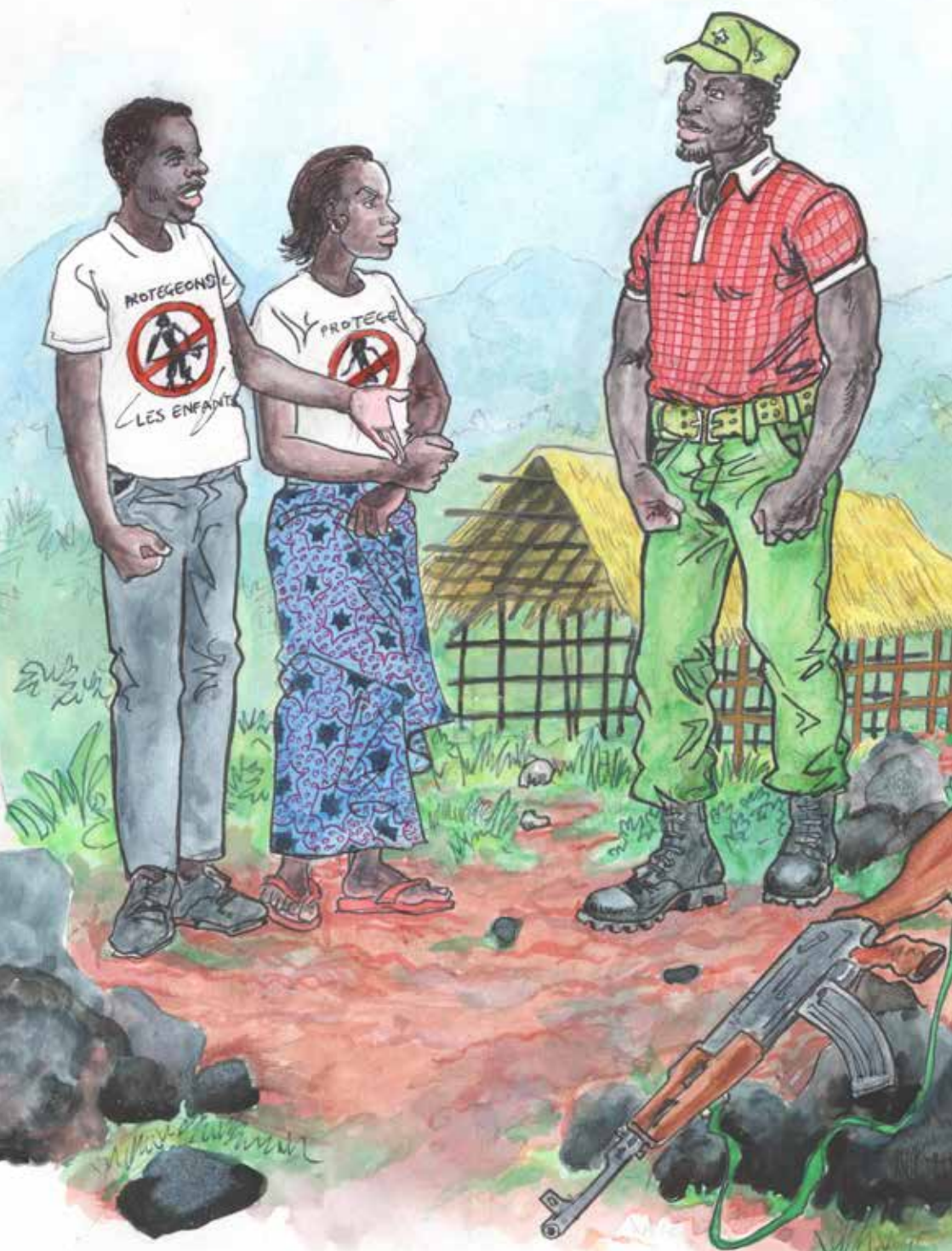
NA BANANI ? Bopesi makasi to nkongo na ba ye RECOPE mpe ba sous-RECOPE ezali likambo ya bato banso: DIVIFFAE, DIVAS, ONU mpe ba masanga maye mazali ma leta te (ONG).

NTOLI YA NTINA NA BAYE BAMIPESI MPO YA KOPESA LISUNGI NA RECOPE

- Kosala makasi na bobiangi ba ye lisanga na kosangana na bato ya RECOPE mpe sous-RECOPE na kosala manso makoki mpo ya komatisa motango ya ba mama baye bazali solo na esika ya malamau mpo ya kosunga bilenge basi babimi na bituluku ya babundi.
- Kopesa ba RECOPE mpe sous-RECOPE makoki masengeli mpo ete bazala na makasi ya kopesa lisungi esengeli na bilenge basi bazongi, mpe kososola na ntina na likambo etali kokangola baye bazali naino o maboko ya bituluku ya babundi. Yango elingi koloba na bokuse:

- Kosala ngonga na ngonga misala ya boyekoli mpe oyo etali kolandela, lisungi mpe kopesa molende;
  - Tango oyo misala mina ya boyekoli mikoki kosalema te ngonga na ngonga, esengeli kotindela bango ba buku ya boyekoli;
  - Kopesa lisungi na misolo ya kofuta mibembo, bosololi na nzela ya singa, na bisaleli ya bilo (ba buku, nkasa mpe ekomeli) mpe na bilamba bisengeli o eleko ya mbula.
- Kolobela na ntina na bilenge basi pene na bulamatari ya mboka Congo Demokratike mpo na bokolisi masungi ya ba ye RECOPE mpe sous-RECOPE.

Bilenge basi batikali sima: nini esengeli kosala mpo ya kokangola bango o maboko ya bituluku ya babundi ?

***« Solo na bondeli bino, bosala manso bokoki kosala
mpo ete bilenge basi batikali kuna bakoka kobima.
Tango esusu tozali kozua ba nsango ya somo mpenza. »***

Koleka mibu mingi, masolo na mangomba ya bituluku ya babundi, masolo maye matali makambo ya kokangola bana esalemi na ba ye MONUSCO, UEPN-DDR, ba ONG mpe na bato ya nkonzo ya lisanga. Kasi yango epesi mbuma se ya bokangolami mingi mingi ya bilenge mibali.

Emonani boye na bisika mingi bizangi boyokani, wapi esika bana bakotisami mpe bazali kosalela bango o ntei ya bituluku ya babundi: motango ya bilenge basi bazuami kati na bituluku biye ezali mingi koleka, kasi mpo na makambo lolenge na lolenge ezali mpenza mpasi mpo ya kobimisa bango kolandama na motango ya bilenge mibali.

Ezali komonisa lokola ete makasi ya kobimisa bilenge basi kati na mangomba mpe bituluku biye ezali na ndelo: baike ya bilenge basi baye tosoloraki na bango babimisamaki te, kasi mingi ba boponiokaki mpe ba yebisaki ete batikaki « bilenge basi basusu » sima ya bango. Mpe lisusu bilenge basi mingi baponi to basepeli kotikala na bituluku ya babundi mpamba te bazali koyoka nsoni mpe kobanga libuaki soki bazongi o kati ya mabota na bango.

Tosala makasi mpenza mpo ya koyeba mpe kokangola bilenge basi basangani na bituluku ya babundi.

LOLENGE NINI ?

Eteni ya liboso E1 : Kopesa molende mpe mateya na masanga na bosololi na bituluku ya babundi mpo na kolobela bango na ntina na maye matali bokangolami ya bana mpe ya bilenge basi.

NANI ? Kati na mangomba maye mazali, ba sous-RECOPE mpe ba Baraza, mazuami o kati na bituka biye bizuami mosika, mbala mingi na bisika wapi bituluku ya babundi bizali, bango bazali solo na makoki mpo na kosolola na maye matali bokangoli bilenge basi, mpe bango basengeli solo koyebana mpo na kolendisa misala miango.

BA NANI ? Bato baye bapesameli na misala mya bobimisi (MONUSCO, UEPN-DDR, masanga maye mazali ma leta te - ONG) basengeli komilengele mpenza na mosala oyo ya kopesa nkonzu mpe kolakisa baye masanga na koyingela o masolo na bituluku ya babundi.

NTOLI YA NTINA NA BAYE BASALI MOSALA YA BOBIMISI NA MANGOMBA MPE BITULUKU YA BABUNDI (DDR)

- Kopesa mateya na ba ye sous-RECOPE mpe BARAZA, kopesa na bango lisungi ya misolo ya kofutela mibembo na ya bosololi na nzela ya singa, mpo ete bato baye bakoka kokoma esika wapi bituluku ya babundi bizuami, kosunga na nzela ya masolo na maye matali kokangolama ya bilenge basi, mpe bozongi bua bango o ntei ya lisanga. Kolakisa bango esika wapi bakozua biyano na mituna mya bango tango bazali na bosenga, kolakisa bango nzela ya lopitalo mpe ya misala misusu miye misalisami na mipango ya DDR. Kolakisa bango nzela nini bakoki kozua mpo ya kokutana mpenza na basali ya mangomba maye.
- Kotindela basali ya sous-RECOPE mpe ba BARAZA ba buku ya boyekoli ya kobandela misala oyo, soki makoki mapesameli te mpo na kokoma esika bango bazuami.

- Kopesa nkonzo na ba mama mpo bamikotisa na misala ya kopanza nsango epai na bituluku ya babundi soki yango ekoki kopesa nzela na kokutana na bilenge basi baye.
- Kopanza nsango ete kosalisa bana bake misala mya ndako to mpe mya bosangisi nzoto ezali nde kobuka mobeko, yango ezali mbeba ya bitumba, mpe mobeko epesi etumbu mpo na makambo mango. Kopesa ndakisa ya bitumbu esili kopesama na bakambi ba bituluku ya babundi ya mboka Congo awa na mboka na biso mpe na mikili ya mpoto.

Eteni ya liboso E2 : Tango bilenge basi bazuami naino kati ya zamba, esengeli kopesa sango na masanga mpo ya mpasi mpe bosenga ya litomba ya bango na ntina ya boyokameli mpe lisungi. (Tala Eteni ya A1).

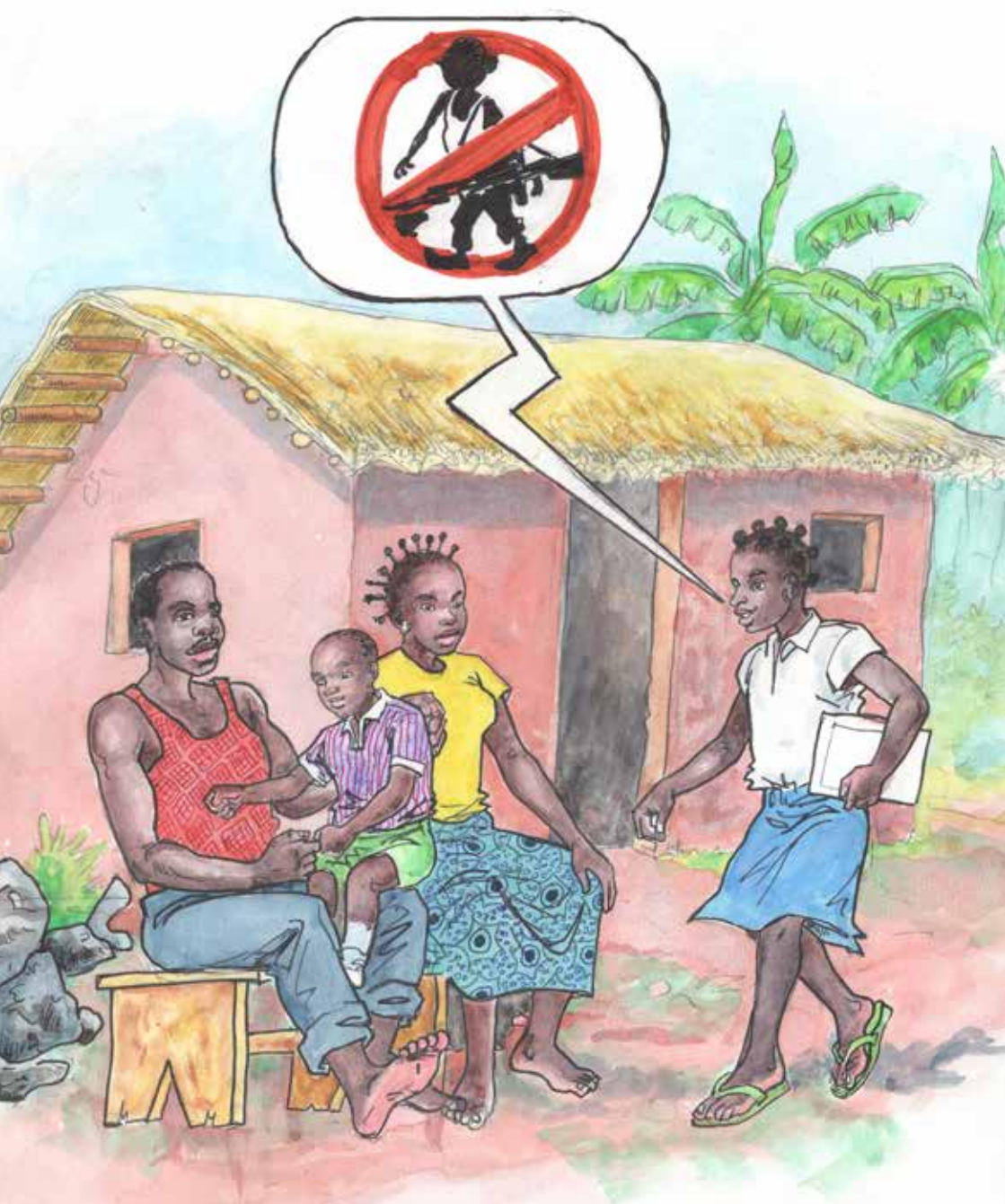
NANI ? Esengeli koluka koyebisa na masanga manso maye makueyeli makama ma bokotisi bilenge bana o ntei ya bituluku ya babundi, kozela te yambo ya bobimisi bango (DDR) ebanda.

NA NANI ? Basali ya DDR mpe basusu baye batali bokengi ya muana, baye bazali na bokutani na masanga, bango nde bazali na makoki mpo ya kosala misala miye. Kasi basengeli kosala yango elongo na bato ya RECOPE, BARAZA mpe na mangomba maye makotalaka makambo ya bozongi soki mazali.

MPO NA NINI ? Ba nsango ekotambolaka na lombango, mpe bilenge basi baye bakozua nsango ete lisanga ezali na mposa ya koyamba bango, bakozala na makasi ya koponioka bituluku ya babundi soki bakoki, soki te komilakisa na basali ya DDR.

NTOLI YA NTINA NA BAPANZI NSANGO

- Kotombola misala ya bondimi o ntei ya lisanga na bisika wapi makambo ma bokotisi bana na mangomba ya babundi makomi, na ntango oyo bilenge basi bazuami naino o kati ya bituluku ya babundi.
- Kobanda kotelimisa mangomba ya bozongisi na ntina ya kotambu misala ya kopanza nsango mpe ya kolengela boyei bwa bilenge basi (Tala Eteni ya A3).
- Kopanza nsango na bolayi likolo na masanga oyo eteyamaki mpe endimeli mpo na koyamba bilenge basi na ntina ete ba nsango ina ekomela bisika bilenge basi baye bazali naino o kati ya bituluku ya babundi mpe esunga bango mpo bakoka kokamata mokano ya kozonga na mabota ma bango soki bakoki.

Kokebisa bokotisi mpe bozongisi (bilenge o ntei ya bituluku ya babundi)

***« Nakolembisa bilenge basi basusu baye
bazali kobanza ete kobika ezali mpenza
malamu na zamba na kobongola makanisi
ma bango mpamba te ezali nkufa solo. »***

Boyekoli na biso emonisi polele ndenge nini makambo matali kokotisa bilenge basi na kati ya bituluku ya babundi ezali solo makasi. Motango mibale likolo na misato (2/3) ya bilenge tosololi na bango balobi ete bazuamaki na makasi na batomboki, kasi motango moko likolo na misato (1/3) balobi ete bango mei nde bazuaki mokano ya kokende o zamba.

Makambo manei ya motuya mpe malandani epesamelaki biso na bilenge baye tokutanaki na bango mpo ya kolimbola mokano ya bango ya bokoti o lingomba ya batomboki.

Ezali bongo:

- Kokata kelasi ;
- Bosenga ya bokengi ;
- Mposa ya kozongisa mabe na mabe;
- Mpe bobola.

Kasi mbala mingi, makambo ma mabota mpe kolanda lokolo ya baninga, yango mpe esali ete bakota o mangomba to bituluku ya babundi.

Emonisami lisusu ete na bituka biike, moko ya bana mboka (ezala baboti, bakambi ya mboka to mpe ba ye basali ya RECOPE) bazali kopesa maboko na bituluku ndenge na ndenge ya batomboki (Mai-Mai) mpe kotinda bana bake basangana na bango elongo.

Lolenge ya bokebisi likambo ya bokotisi bilenge o mampinga to bituluku ya babundi esengeli etala makambo maye manso mpe koluka koyeba bato banso mpe ntina maye makoki kozuwama o kati ya lisanga, iye ezali kopesa nzela na likambo ya kokotisa bilenge basi na bituluku ya babundi.

Kotombola mpe kosunga misala ya lisanga na ntina ya kokebisa likambo litali kokotisa bana ba bango o ntei ya bituluku ya babundi.

LOLENGE NINI ?

Eteni ya liboso F1 : Ya yambo koteya mangomba mpo ya kokebisa likambo etali kokotisa bana o ntei ya bituluku ya babundi.

NA NANI ? Basali ba UEPN-DDR, MONUSCO mpe mangomba maye mazali ma leta te (ONG) maye mazali kosala misala ya DDR elongo na DIVIFFAE mpe DIVAS, bango bazali mpe na makoki ya kosalisa misala miye. Basengeli kokotisa basali ba masanga lokola ba RECOPE na kati ya mosala ena ya kopanza nsango (Tala Eteni ya A1).

NTOLI YA NTINA NA BASALI YA DDR MPE NA BAPANZI NSANGO

- Ya yambo, esengeli koyeba mangomba maye mazali kosunga makambo ya bokotisi bilenge na bituluku ya babundi.
- Kolengela masolo ya lingomba mbala na mbala o ntei ya masanga mana na koluka kokotisa na kati ya yango bakonzi ya etuka, ba Nganga Nzambe mpe ba ye RECOPE mpo na kopesa mateya na bolakisi ete likambo ya kokotisa bilenge bana na bituluku ya babundi epekisami makasi na mobeko, ata ko ezali mpo ya mangomba ma komibatela, mpe koyebisa bango ete mbeba mikozala mingi na mikolo mikoya na bilenge, mingi mpenza na bilenge basi. Mpo na yango, esengeli kosalela buku ya kopanza nsango ya **Child Soldiers International** (mpo ya koyeba mingi, okoki kobenga nimelo +243813182039) oyo esalemi mpe na nkota ya lifalanse, ya lingala mpe ya swahili.
- Kosalela mopango ya kopanza nsango ya bato mibale na mibale (elongo na bilenge baye bazalaki kala na bituluku ya babundi) na kotalaka mingi bilenge baye bazali koyekola na biteyelo, kati na ndako nzambe mpe na masanga masusu. Koyebisa na bango ete mobeko epekisi makasi likambo ya ko kotisa bilenge na bituluku ya babundi, zambi bilenge baye bakoki kopanza nsango epayi ya baboti ba bango mpe bakoki kokoma balobeli o ntei ya mabota mpe masanga ma bango.

Eteni ya mibale F2 : Koyebisa na bakambi ba bituluku ete mobeko epekisi likambo ya bokotisi bilenge o kati, mpe bitumbu bipesameli mpo na yango. (Tala Eteni ya E1).

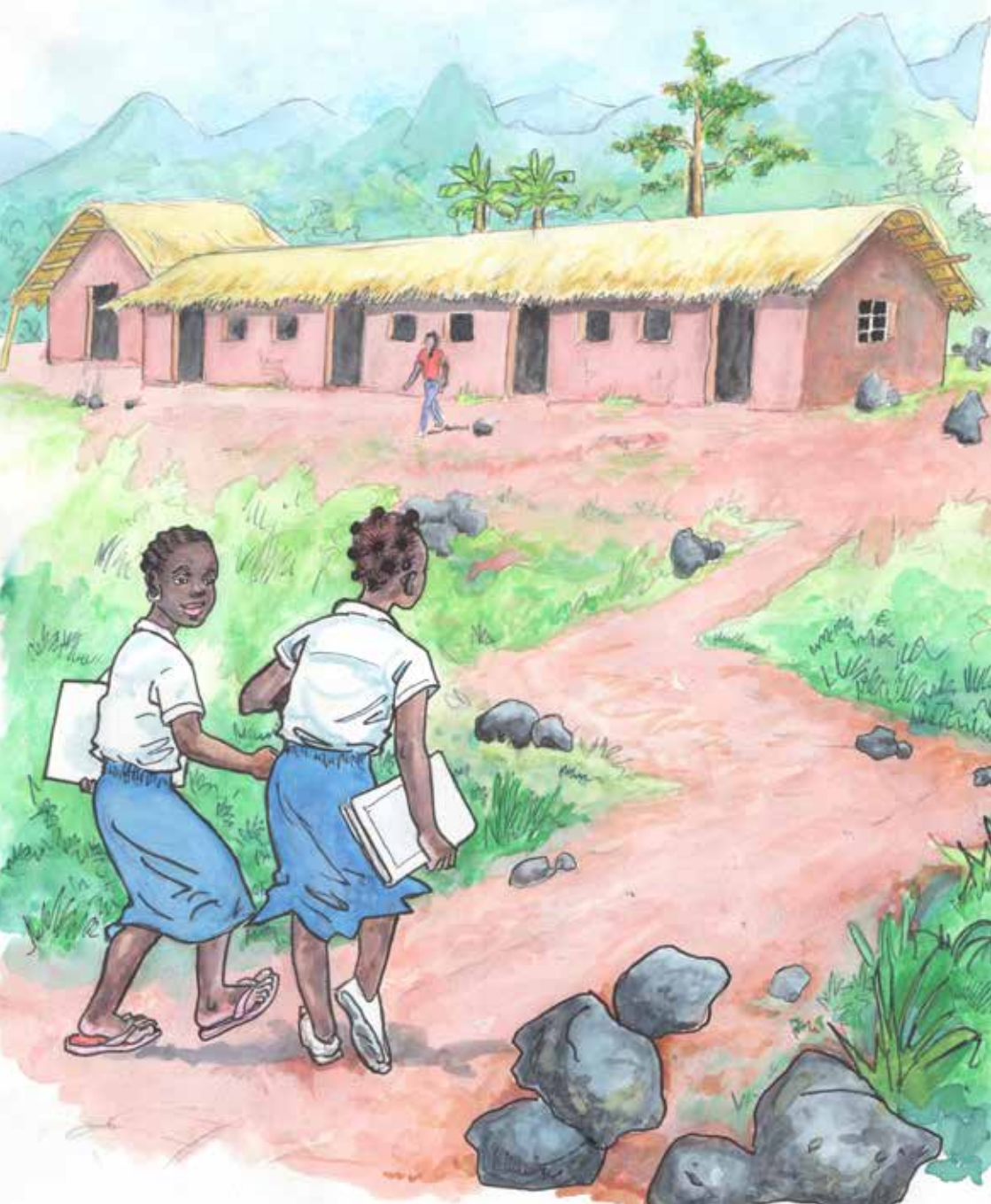
NA NANI ? Soki ezali mangomba ya komibatela (Mai-Mai) maye masangisi ba ye lisanga, ba mpaka bazwami kati na lisanga bazali na makoki ya kopanza nsango na bakambi ya bituluku ina.

LOLENGE NINI ? Masanga UEPN-DDR, MONUSCO, mangomba maye mazali ya leta te (ONG), DIVIFFAE mpe DIVAS basengeli ya yambo koyeba solo solo esika wapi bituluku ya babundi oyo bizali kokotisa bilenge mpe kosalisa bango misala bizali.

NTOLI YA NTINA NA BAPANZI NSANGO

- ▶ Koluka lisungi mpe ndzebi ya bato, mangomba to masanga (mingi mpenza ba RECOPE, sous-RECOPE, mpe BARAZA), ba ye basili kosala misala mya lolenge iye mpe basili kolonga na makambo matali kobimisa bana o ntei ya bituluku ya babundi.
- ▶ Kokutana na lingomba **L'appel de Geneve** to Mbela ya Geneva (okoki kobenga nimelo +243824770703) baye bazali makasi na makambo matali masolo na bituluku ya babundi na maye matali limemia ya makoki ya moto; okoki kosenga lisungi mpo ya kobongisa malamumu misala mya yo mya motindo ina.
- ▶ Kosenga mpe kosalela buku ya bopanzi nsango ya **Child Soldiers International** (okoki kobenga nimelo +243813182039) esalemi na ntina ya kopesa mateya mpe kolobela na ntina makambo matali bopekisi bokotisi bilenge o bituluku ya babundi. Buku yango ezali na nkota ya lifalanse, lingala mpe swahili.
- ▶ Kopanza nsango ete kosalisa bana bake misala mya ndako to mpe mya bosangisi nzoto ezali nde kobuka mobeko, yango ezali mbeba ya bitumbu, mobeko epesi etumbu mpo na makambo mango. Kopesa ndakisa ya bitumbu esili kopesama na bakambi ya bituluku ya babundi na makambo maye awa o mboka RD Congo mpe na mikili ya mpoto.
- ▶ Mokoloto ekoki kotiana na mokanda na bakambi ya bituluku ya babundi, mpo ya bosukisi likambo ya kosalisa mpe kokotisa bilenge o kati ya bituluku, mpe lokola kosalisa bilenge basi na misala ya ndako to mpe bosangisi nzoto (kozwa bana wana lokola « basi »).

Eteni ya misato F3 : Koyebisa masanga mpe bapesi misolo litomba ya botiyi bana o kelasi na likambo etali bokebisi bokotisi bana o bituluku ya babundi.

MPO NA NINI ? Bilenge basi mingi baye tokutanaki na bango bayingelaki o bituluku ya babundi mpo ete bakataki kelasi mpo ya bozangi misolo to mpe baboti ba bango balongolaki bango o kelasi.

NA NANI ? Basali ya DDR, na lisungi ya mangomba ya bokengi ya muana o ntei ya lisanga (RECOPE, sous-RECOPE, mangomba ya boyambi o kati lisanga...) basengeli kokamata mikumba ya misala ya lolenge eye.

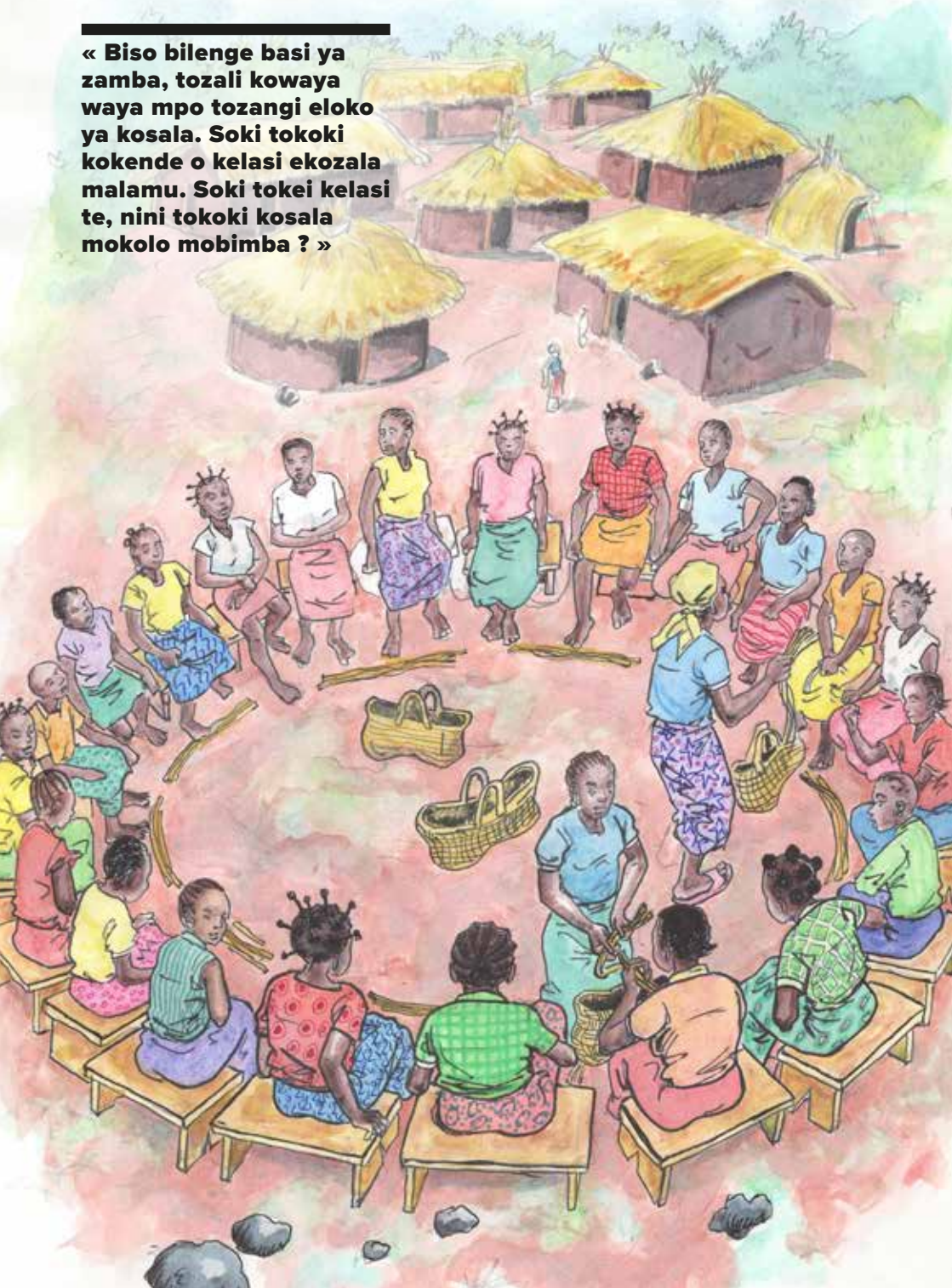
***« Kozanga kotiya bana o kelasi nde epesi
nzela na likambo ya bokotisi bango o bituluku
ya babundi » (Mosali ya RECOPE)***

***« Tata wa ngai alongolaki ngai o kelasi.
Nazalaki na nkanda mpenza, na yango
nayingelaki o ntei ya ba Mai-Mai »***

NTOLI YA NTINA NA BAPANZI NSANGO

- Koyebisa na mabota ya bilenge basi ete bapesa bango nzela to makoki ya kokende o kelasi na kolimbolaka ete eteyelo ekobatela bango na makambo matali kokota o bituluku ya babundi.
- Kobeta ntangua mpe koteya bapesi misolo, ezala na nzela ya koyekola to mpe ya DDR, na likambo etali bokebisi, litomba enene ya kotiya bilenge o kelasi mpe kosenga misala mpo ya kosunga :
(a) makambo matali kokomisa bana o kelasi, (b) makambo matali koyeba kotanga mpe kokoma ya bilenge basi, baike bakoki kozua likama ya bokoti na bituluku ya babundi (Tala mpe eteni B2)

« Biso bilenge basi ya zamba, tozali kowaya waya mpo tozangi eloko ya kosala. Soki tokoki kokende o kelasi ekozala malamamu. Soki tokei kelasi te, nini tokoki kosala mokolo mobimba ? »

Eteni ya minei F4 : Kotombola bosangani ya solo ya bilenge na bomoi ya lisanga mingi mpenza ya bilenge basi ba ye bakoti o kelasi te.

MPO NA NINI ? Bakolo lokola mpe bilenge basi banso balobi ete bozangi mosala kati na bilenge baye bakeyi o kelasi te nde ezali likambo ya monene oyo ekopesa nzela na bilenge kosangana na bituluku ya babundi. Kobakisa makasi mpo bango bazongela eteyelo (tala Eteni B2 mpe F3), esengeli mpe kobenga bilenge na kosangana na kati na misala ya lisanga mpo na ntombua (Tala eteni B1).

NA NANI ? Basali ba masanga (ba ye ba RECOPE, mpe mangomba ma boyambi o kati lisanga) bango bazali na makoki mpo ya kosala misala miye mpamba te bazali pene-pene mpenza ya bilenge basi, mpe bazali lisusu ba ye lisanga. DIVAS wapi esika azuami, asengeli kosunga basali baye.

***« Babenganaki ngai o kelasi mpo ete tokokaki kofuta lisusu te.
Na boye, esika natambola pamba pamba o kati ya mboka,
na bozangi eloko ya kosala, ezalaki malamumu nakende
kosalisa bango o zamba »***

NTOLI YA NTINA NA BASALI YA MASANGA

- ▶ Kotombola bosangani ya bilenge basi baye bakeyi o kelasi te, kati na misala mya lisanga maye bakoki kosala wapi esika bakoki kopesa lisungi mpe bakoyekola. Ndakisa: kobenga bilenge basi mpo ya kopesa bango mikumba mike mike o kati ya mangomba mpe o kati ya masanga ya bobombi misolo, mpe kosangana na makita.
- ▶ Kotala na malamumu mpenza ete bilenge basi bazali kosangana ngonga na ngonga na baninga o masano ya ndenge na ndenge. Soki masano mizali moke to mizali te, kosala makasi mpo mizala. Soki esengeli kozala na biloko ya masano, ezali malamumu kosala mbela pene na DIVAS, na lisanga oyo ezali ya leta te (ONG) to na UNICEF.
- ▶ Kosenga na bilenge basi kosalisa masano ndenge na ndenge mpo ya bana bake mpe kosunga bango mpo ete misala miango misalema malamumu.
- ▶ Kosenga na bakambi ya biteyelo bapesa nzela mpo ete ndako ya kelasi mpe mabanda ya masano epesamela na bana baye bakei o kelasi te, mpo bakoka kosala masano ndenge na ndenge sima ya ngonga ya eteyelo.

Bozongeli

A. Kokoso ya koleka: Bobwaki bwa libota mpe bwa baninga

Totiya bondimami ya lisanga o kati ya misala mya bokotisi bilenge o masanga.

- A1 : Kobeta tangwa na bato ya bwanya bazuami o kati ya lisanga.
A2 : Kosalisa molulu ya boyei malamu mpo na koyamba bilenge basi ba ye bazongi o kati ya lisanga.
A3 : Kokela mangomba ya « Bozongisi Bilenge O Lisanga ».
A4 : Koluka wapi ezuami bilenge basi baye bamibimisi, baye bazui ata lisungi ata moko te.

B. Lolenge boni elenge mwasi akoki kozongisa « lokumu na ye oyo abungisi »?

Tosalisa bilenge basi te bandimama na ezaleli ya malamu na mabota mpe o masanga.

- B1 : Kokotisa bilenge basi kati na misala epesameli na lisanga mpe na ntina ya lisanga.
B2 : Kosalisa bilenge basi banso baye bauti na bituluku ya babundi kozongela kelasi, to koyekola kotanga mpe kosala mituya.
B3 : Kopesa bilenge basi mateya ya misala ya maboko oyo ekoki mpe kosunga bango na kotombola misala mikokela nkita.
B4 : Kopesa makasi na bilenge basi na misala ya bilanga mpe bobokoli bibwele.

C. Lisungi ya bomoto ya yambo: Motuya ya koyokamela mpo na lisungi

---

Tolekisa ngonga mingi na boyoki ya solo na ntina na lisungi mpo na bilenge basi babimi na bituluku ya babundi.

- C1 : Koyeba mpe kopesa makoki na baye lisanga batondi na mposa mpe bazali na makoki ya kopesa boyokameli ya tango inso na kozanga lisambisi.

D. Ba RECOPE o molongo mwa yambo mpo ya bozongi o lisanga

Topesa maboko na baye RECOPE, baye bazali o molongo mua yambo ya bozongisi/bokotisi bilenge o lisanga.

D1 : Invest more systematically in providing training and follow-up support to RECOPE members, as well as in recognising their work.

E. Bana basi baye batikali o sima: nini esengeli kosala mpo ya kokangola bango na maboko ya bituluku ya babundi?

Tosala makasi mpenza mpo ya koyeba mpe kokangola bilenge basi basangani na bituluku ya babundi.

E1 : Kopesa molende mpe mateya na masanga na bosololi na bituluku ya babundi mpo na kolobela bango na ntina na maye matali bokangolami ya bana mpe ya bilenge basi.

E2 : Tango bilenge basi bazuami naino kati ya zamba, esengeli kopesa sango na masanga mpo ya mpasi mpe bosenga ya litomba ya bango na ntina ya boyokameli mpe lisungi (Tala eteni ya A1).

F. Bokebisi bozwi mpe bozongisi bana bake kati na mampinga mpe kati na bituluku ya babundi

---

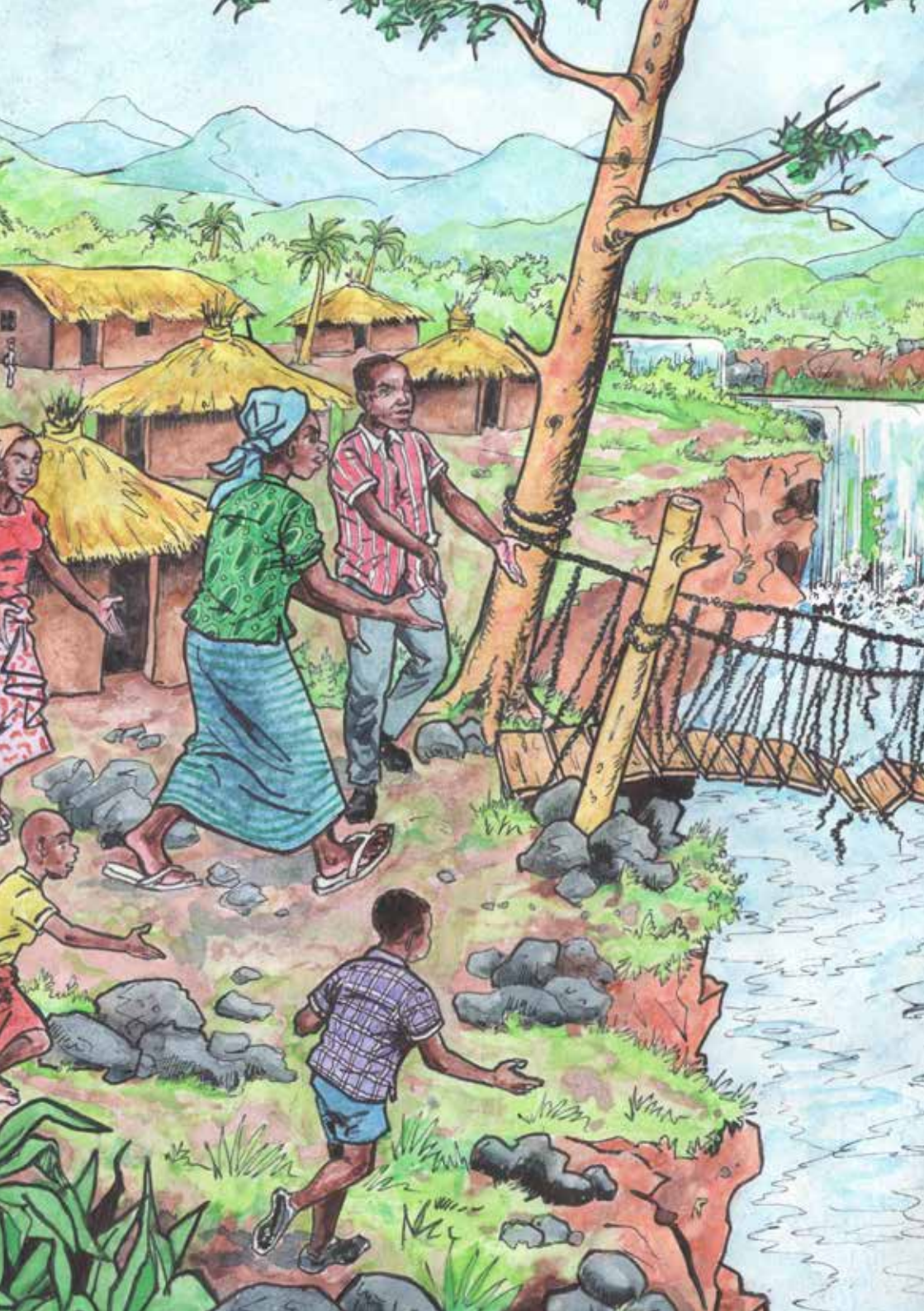
Kotombola mpe kosunga misala ya lisanga na ntina ya kokebisa likambo litali kokotisa bana ba bango o ntei ya bituluku ya babundi.

F1 : Ya yambo koteya mangomba mpo ya kokebisa likambo etali kokotisa bana o ntei ya bituluku ya babundi.

F2 : Koyebisa na bakambi ba bituluku ete mobeko epekisi likambo ya bokotisi bilenge o kati, mpe bitumbu bipesameli mpo na yango.

F3 : Koyebisa masanga mpe bapesi misolo litomba ya botiyi bana o kelasi na likambo etali bokebisi bokotisi bana o bituluku ya babundi.

F4 : Kotombola bosangani ya solo ya bilenge na bomoi ya lisanga mingi mpenza ya bilenge basi ba ye bakoti o kelasi te.

Nzela ya bozongi ezali molayi mpe mpasi to nkokoso. Soki ebandi uto bokimi to mpe bokabuani, elenge muasi akoki kozongela bomoto bua ye soki libota mpe lisanga bapesi lisungi mpe limemia eye ekoki na ye, yango ekopesa ye makasi ya kobosana ba mpasi mpe minioko ayoki o kati ya zamba mpe ya kozongela esika ya ye o ntei ya lisanga.

Bimoniseli ya ntina

- **Lapolo ya boyekoli ya Child Soldiers International :** *Maloba ya bilenge basi: Kolendisa misala ya bobimisi mpe bozongisi bilenge basi basali o kati ya mampinga ya basoda mpe bituluku ya babundi*, 2017 : <https://www.child-soldiers.org/shop/what-the-girls-say-improving-practices-for-the-demobilisation-and-reintegration-of-girls-associated>
- **Mokanda mwa Child Soldiers International mpo na kopanza nsango:** *Mokanda mwa kobeta ntangwa likolo ya kopekisa kokotisa bana bake na mosala ya soda na RD Congo*, 2008: <http://www.child-soldiers.org/shop/awareness-raising-booklet-on-the-prohibition-of-the-use-of-child-soldiers-in-drc/>. To receive a copy, call: +243 813 182 039.
- **Lisalisi ya kolendisa misala ya kosolola na bituluku ya babundi :** benga lingomba **L'appel de Geneve** to Mbela ya Geneva na nimelo +243 824 770 703 (o RD Congo) to +41 22 879 1050 (o mboka Suisse).
- **Nimelo 117 : Nzela ya singa mpo na kosunga bana na RDC.** Nimelo oyo etiami mpo na kopesa boyoki mpe kosunga baye bana bake bazali na mpasi mingi, mpe kopesa bango nzela ya kozuwa lisalisi lisengeli. Bilenge basi (to bato banso ba ye balingi kosunga bango) bakoki mpe kosalela nimelo oyo. Nimelo oyo ezali ya ofele epai ya ba kompanyi Tigo, Orange, Vodacom mpe Airtel.

Mpo na kozua ba nkasa ya Buku Mokambi oyo, tinda mokanda na: info@child-soldiers.org

Makambo matali yo mei

[illegible]

Child Soldiers International esalemi na mbula 1998 mpe ezali kobundela bopekisi na molongo mobimba makambo matali bokotisi bana na mosala ya soda, ezala na mibeko ya mboka to mpe na bizaleli. Mpo na yango, tozali kosala makasi mpo ete mibeko ya mboka mpe ya molongo etosama, kopesa lisungi ya misala na bulamatari, bisaleli na masanga matali bokengi ya muana, mpe kotombola makoki ma lisanga na maye matali bokotisi bana na mampinga mpe bituluku ya babundi.

**CHILD
SOLDIERS**

INTERNATIONAL

Child Soldiers International
9 Marshalsea Road
London, SE1 1EP
+44 (0) 20 7367 4110
info@child-soldiers.org
www.child-soldiers.org